

СТУДИЈЕ И ЧЛАНЦИ

Svetlana STIPČEVIĆ

(Beograd, Institut za književnost i umetnost)

SRPSKA KNJIŽEVNOST U ITALIJANSKOJ KNJIŽEVNOJ ISTORIOGRAFIJI*

Ključne reči: italijanska književna istoriografija, srpska književnost, hrvatska književnost, dubrovačko-dalmatinska književnost, narodna književnost, srpski jezik, štokavskojekavski dijalekat, bosanska štokavica, čakavskoikavski dijalekat, Čezare Kantu, Domeniko Čampoli, Melkijor Lucijanović, Bartolomeo Mitrović, Luidi Misoni, Atilio Misoni, Arturo Kronija, Đovani Maver, Bruno Meriđi, Sante Gračoti, ilirizam, jugoslovenstvo, macinizam, iredentizam.

Apstrakt: U radu se prate one italijanske teorije književnosti koje daju celovit pogled na srpsku književnost i njen razvoj. Italijanski istoričari posmatraju srpsku književnost u srpsko-hrvatskom, jugoslovenskom ili opšteslovenskom kontekstu. Opisuje se i kulturno-politički kontekst, u kojem su te istorije nastajale.

Na italijanskom jeziku do danas nije napisana nijedna književna istorija koja bi se bavila samo srpskom književnošću, već je ona obrađivana uvek sa hrvatskom zajedno, bilo da je razmatrana kao posebna celina u potpunosti, bilo samo u nekim svojim delovima. Razlog tome je, najverovatnije, činjenica što je jezik bio zajednički, uprkos različitim istorijskim i političkim okolnostima koje su odredile u značajnoj meri sudbinu i srpskog i hrvatskog naroda, pa samim tim i njihovih književnosti. Otuda je na ovu temu nemoguće govoriti o jednoj književnosti, a ne pomenuti drugu. Pogotovo kada su one razmatrane kao deo šire i opštije slovenske, ili južnoslovenske književnosti, što je bio slučaj u prvim italijanskim istorijama.

Sredinom XIX veka pojavljuje se u Italiji *Univerzalna istorija*,¹ čiji je autor poznati istoričar, istoričar književnosti i književnik, „vatretni katolik“ i „aktivni patriota“, Čezare Kantu, gde je u drugome tomu, u okviru poglavlja *Istorija nacija* obrađen i jedan segment srpske književnosti. Kantu ovo poglavlje započinje citirajući Mickijevi-

---

* Obradene su samo one istorije književnosti koje razmatraju razvoj srpske književnosti od njenih početaka i kao celinu, bilo da su objavljene u posebnoj publikaciji, bilo zajedno sa istorijama književnosti drugih naroda. Izostali su tekstovi štampani u raznim enciklopedijama, kao i posebne studije o pojedinim književnim razdobljima, pojavama i piscima.

¹ C. Cantù, *Storia universale. Letteratura delle nazioni. Parte seconda*, Roma-Napoli-Milano 1891, 597-621.

ča koji Srbiju naziva „Katalonijom i Navarom na Istoku“, svoju pažnju usredsređuje na srpske narodne pesme, „upoređivane sa Homerom i Osijanom“, a među njihove sakupljače nabraja Kačića-Miošića i Vuka Stefanovića Karadžića, „oficira Karađorđevog“ i „stipendistu Miloševog“. Među Vukova najznačajnija dela navodi prvi rečnik srpskog narodnog jezika, prvu gramatiku srpskog jezika, zbirke pesama i poslovića srpskih koje uvode „srpski narod među nacije najpoetičnije u Evropi“. Pominje i prvi italijanski prevod *Hasanaginice* u Fortisovom *Putovanju po Dalmaciji*, navodi prevode srpskih narodnih pesama na francuski i nemački jezik, kao i apokrifno parisko izdanje *La Guzla* iz 1829. Kantu dobro poznaje Vukovu biografiju, a još bolje vreme i okolnosti u kojima se odvijala njegova borba za reformu srpskog jezika, važne ljudi i njegove sledbenike koji su mu pomagali i podržali ga, a među njima Getea, Šlegela, Grima, Njegoša, Daničića i Branka Radičevića. Govoreći o narodnoj poeziji, Kantu usvaja Vukovu podelu na junačke i ženske pesme, detaljnije piše o ljubavnoj lirici, na primer, o neveseloj devojačkoj sudbini u patrijarhalnom društvu, a kao ilustraciju svoje tvrdnje objavljuje na srpskom jeziku i kraću lirsku narodnu pesmu.² Pominje i ostale vrste lirskih narodnih pesama, ali i cikluse junačkih pesama, posebno kosovski i ciklus Marka Kraljevića. Kantu smatra da je najveća zasluga Vuka što je „Evropi otkrio jedan od njenih najslađih i najmelodioznijih jezika“.³ On nema sasvim jasna i tačna znanja o Slovenima uopšte, pa ni o Srbima. Zahvatajući veoma široko ne samo po broju nacionalnih literatura nego i u njihova religiozna osećanja, moral i običaje, Kantu je nužno morao ostati na površnim analizama i proizvoljnim zaključivanjima. Ipak, iako srpsku književnost predstavlja samo u jednom njenom delu, iz vremena njemu suvremenog, izostavljajući sve što mu je prethodilo, njegovo veoma dobro poznavanje književnih prilika u vreme Vuka i oko Vuka, vrsnih književnih istoričara i slavista poput Miklošića i Šafarika, a još više njegova tačna ocena ogromnog značaja Vukovog rada i vrednosti srpske narodne poezije, važno mesto koje je dao srpskoj književnosti, učinilo je da Kantuova *Istorija*, pisana u periodu između 1838. i 1846. godine, postane naše polazište u ovome radu. Dodajmo tome i činjenicu da je ona bila među najčitanijim i najcenjenijim istorijskim tekstovima u Italiji u drugoj polovini XIX veka i, kako je ocenjeno, „najuspešniji izdavački poduhvat italijanskog Otočenta“, a da je njen autor, „najslušaniji popularizator istorijske kulture italijanskog Otočenta“, i sam deo one sjajne evropske porodice intelektualaca koja je iznedrila i ostvarila najvažnije ideje nacionalnog preporoda.

Kantuov sumarni pregled književnih događanja sa Vukom i oko Vuka, a pre svega njegovo bezuslovno prihvatanje i visoko estetičko vrednovanje srpske narodne poezije, bili su nesumnjivo važan podsti-

² Kao ilustraciju za svoje tvrdnje, Kantu objavljuje lirsku pesmu, na srpskom jeziku, pod naslovom *Devojka i riba*, koja je najverovatnije, sudeći po pominjanju *mora* i mestimičnoj ikavštini, zabeležena na našem Primorju. *Nav. delo*, 605.

³ *Isto*, 598.

caj i oslonac za prvu istoriju srpske književnosti koja će se krajem XIX veka pojaviti u Čampolijevoj istoriji književnosti Bugara, Srbohrvata i Jugorusa, pod zajedničkim imenom *Slovenske književnosti*.⁴ Konstatujući u *Uvodu* da je „slovenski jezik poslednji među ostalim jezicima koji je dosegao istorijsku važnost“, Čampoli daje kraći pregled istorije Slovena, deleći ih na dve velike grupe: jugoistočne i zapadne Slovene. U prvu grupu ubraja Ruse (Velikorusi, Malorusi, Belorusi), Bugare i Srbe, koji se pak dele na: Srbe „u pravom smislu reči“, Hrvate i Slovence. U drugu grupu svrstava: Poljake, Čehe, Moravce, Slovake, Lužičke Srbe, itd.⁵ Piše o njihovom zajedničkom jeziku, mitologiji, panslavizmu, verskim podelama. Naročito ističe brojnost i lepotu narodnih pesama takozvanih „jugoslovena“, njihove slikovite opise i žive slike ratovanja: „to čudesno bogatstvo pesama nadmoćnije od svega što se može naći kod svih drugih naroda“.⁶ Čampoli nabraja mnoge zbirke narodnih pesama slovenskih naroda, citira mnoge autore koji su se njima bavili, pominje i Geteov prevod *Hasanaginice*, kao i svoje prevode slovenskih epskih pesama. Posebno se osvrće na Srbiju „gde su usled bolnih događanja, narodne suze postale ponos iskazan pesmama“. Ističe da je srpskohrvatska narodna poezija u književnoj istoriji značajna koliko i veliki ruski roman XIX veka. I da su nesumnjive slovenske simpatije prema Italiji i brojne veze dveju obala.⁷ Autor daje iscrpan pregled istorije staroslovenskog jezika sa gramatičkim objašnjenjima i sinoptički pregled slovenskih dijalekata. Među južnoslovenske jezike svrstava: ruski, bugarski i srpsko-hrvatsko-slovenački. U srpsko-hrvatske dijalekte ubraja: štokavski, čakavski, kajkavski. Zanimljivo je da je hrvatski za njega prevashodno čakavski, a dijalektalno i kajkavski.

Posle uvodnog dela koji je praćen i obimnom, stručno odabranom literaturom, autor prelazi na pregled književne istorije. No prethodno daje neke napomene o imenu „serbo-croati“: pod tim imenom se podrazumevaju narodi, veli on, koji su se doskora nazivali „iliri-ma“, a koji se sada nazivaju „jugoslavi“. Za Srbe kaže da su živeli zapadno od Bugara, da su u migracionom pokretu naselili severozapadni Balkan i na Jadranu stvorili „čvrstu narodnu masu“. Imali su razne nezavisne države: „Srpsku carevinu, Bosnu, Hercegovinu, Hrvatsko kraljevstvo, Dalmatinske republike“. Potom su pod naletima Vizantije, Turske, Venecije i Mađara, izgubili nezavisnost. S početka XIX veka Srbija je postala nezavisna a Srbi žive i u Bosni, Hercegovini i Hrvatskoj, Dalmaciji, Istri, Slavoniji, Vojnoj krajini, Sremu, Bačkoj i Banatu, približivši se Mađarskoj gde su krajem XVII veka formirali svoje kolonije. „Horvati o croati“ u stvari su pogrešno zvani Srbi negdašnje turske Hrvatske („e sono chiamati a torto „croati“ i

⁴ D. Ciampoli, *Letterature slave. Bulgari-Serbocroati-Ugo-Russi*, Ulrico Hoepli, Milano-Napoli-Pisa, 1889.

⁵ *Isto*, 7.

⁶ *Isto*, 18.

⁷ *Isto*, 30.

Serbi dell' antica Croazia turca e gli abitanti littorali nordici e insulari dell' Adriatico).⁸ Ovde autor pravi razliku jasnu između „Croazia vera“ i „Croazia turca“. Istorija srpskog naroda, za njega „jeste bolni niz borbi, ratova, unutrašnjih i spoljnih nesloga, potlačenosti i pobuna“.⁹ Staroslovenski ili crkvenoslovenski jezik, koji postaje jezik liturgijske službe i književni jezik svih Slovena, iako različit od govornog, u prvi mah postaje zajednički za Srbe i Hrvate. Dok kod Hrvata srednjovekovna književnost na crkvenoslovenskom jeziku gotovo i da ne postoji, kod Srba ona je imala veliki uzlet, ocenjuje Čampoli, ali je mnogo ne ceni i smatra je beznačajnom. Izuzetak pravi kada je u pitanju *Dušanov zakonik* koji je za njega „pravi nacionalni spomenik“ („un vero monumento nazionale“), iz kojeg se može zaključiti stepen civilizovanosti i napretka srpskog naroda u srednjem veku.¹⁰ Čampoli uočava odsustvo poezije u obimnoj srednjovekovnoj biografsko-hroničarskoj književnosti srpskog naroda koji je „umeo da sačuva svoju divnu epopeju.“¹¹ Ističe, međutim, srpske prevode vizantijskih romana i ruskih legendi, kao i bogatu apokrifnu književnost. Posle turske okupacije, za Srbe nastaje period nesreće i ropstva i muze ćute. Zemlja je poharana, ali štamparije u Zeti (1494), na Cetinju, u Goraždu (1537), Beogradu (1552) i Skadru (1563) pokazuju da ima duhovnog života. Migracije dovode u XVII i XVIII veku do otvaranja prema ruskoj knjizi i jeziku. Međutim, veli Čampoli, Srbi ne zaboravljaju Kosovsku bitku, ona postaje glavna tema, „narodne suze“. Narod u izgnanstvu zaboravlja negativne strane srpske feudalne države, spaja se državni razlog sa crkvenim, „srpsko“ postaje sinonim za „pravoslavno“.¹²

Sa neskrivenim simpatijama Čampoli piše i o teškom periodu srpske borbe za nezavisnost, o lažnim obećanjima zapadnih saveznika, o masovnim migracijama srpskog naroda i zauzimanju srpskih teritorija od strane Albanaca.¹³ Još uvek pod Turcima, Srbi se okreću Rusiji i tu vidi Čampoli trenutak većeg razdvajanja Srba i Hrvata. Ulogu Dositeja Obradovića, „genija koji je otvorio novi put svome narodu“, „osnivača nove srpske književnosti“, on smatra prekretnikom. A njegov životni put „avanturističkim romanom“ koji bi mogao biti simbol celoga naroda srpskog.¹⁴ Nabrajajući gotovo sva važnija imena u srpskoj književnosti XVIII veka, Čampoli završava ovaj period „tranzicije i neizvesnosti“ pojavom drugog gorostasa koji će nastaviti i upotpuniti delo Dositejevo i otvoriti novu civilizacijsku eru u istoriji srpskog naroda: Vuka Stefanovića Karadžića. Vukove zbirke narodne poezije (1815, 1823), ocenjuje on, privukle su pažnju

⁸ *Isto*, 64.

⁹ *Isto*, 65.

¹⁰ *Isto*, 71.

¹¹ *Isto*, 71.

¹² *Isto*, 73.

¹³ *Isto*, 74.

¹⁴ *Isto*, 76-78.

svih učenih Evropejaca i bile su pravo otkriće u tim vremenima u kojima je „romantizam imao groznicu za srednjim vekom“ („il romanticismo aveva la febbre del Medioevo“). Čampoli odlično poznaje Vukov život i njegovo delo: reformisao je jezik i otkrio bogatstvo i lepotu narodne poezije celome svetu: „sam je uradio više nego što bi uradilo deset akademija zajedno, preporodu je dao novo istorijsko pravo, koje potvrđuje nacionalnu individualnost“.¹⁵ Od Vukovih sledbenika posebno ističe Branka Radičevića kome daje prvo mesto u tadašnjoj srpskoj književnosti. Preporod koji započinje sa Vukom zahvatiće i Crnu Goru, pravoslavnu Dalmaciju i Bosnu. Ocenjujući srpsku književnost poznog XIX veka, on veli da je ona „delo učenjaka i pesnika“ koje teži jedinstvu i slobodi, i nastavlja: „ona ista panslavička ideja pogodovala je razvoju različnih grupa i pokreta iz 1848. godine, dovodeći u sukob suprotstavljene istorijske elemente, ujedinila je Srbe i Hrvate, učinila je da oživi patriotsko delovanje i nacionalno oduševljenje“.¹⁶ Čampoli nepogrešivo nabraja sva najvažnija dela i pojave koja u tom vremenu obeležavaju epohu: Daničićev *Rat za srpski jezik i pravopis*, Vukov *Rečnik*, „Ujedinjenu omladinu srpsku“, Novakovićevu *Istoriju srpske književnosti*. Ističe procvat etnografskih, geografskih i slavističkih dela i radova i napor intelektualaca da se ide putem progresa, da se „živi životom otadžbine i ujedinjenih jugoslovenskih plemena“.¹⁷

Posebno, treće, poglavlje posvećuje Čampoli srpskoj narodnoj poeziji, pokazujući odlično poznavanje ne samo njenih sakupljača (Kačić, Fortis, Lovrić) do pojave Vuka i prevodioca (Talfj, Gerhard, Kaper, Nodije, Brauning, Tomazeo, Vostkov; Bođanski, Prais, itd.) već i samoga karaktera narodnog stvaralaštva i zaključuje: „Nijedan se slovenski narod, nijedna evropska nacija ne može porediti sa Srbijom u pogledu narodnog pesništva“¹⁸ i ističe da su srpske narodne pesme dospеле do Poljske i do Ukrajine, hraneći sveslovenski entuzijazam protiv Turaka. Iako priželjkuje jedno jedinstveno viđenje i organizovanje ove poezije, jednog Homera na primer, Čampoli prihvata Vukove podele, a svoj esej o narodnoj poeziji, u kojoj je sve opevano („tutto è cantato“), život u svojoj ukupnosti pevan i opevan, zaključuje rečima: „Kad Srbi ne bi imali nikakve druge vrednosti koja bi činila da se poštuju i vole, bila bi im dovoljna i sama njihova poezija“¹⁹.

Posebnu pažnju privlači u Čampolijevoj *Istoriji* odeljak u kome govori o književnosti Dalmacije i Dubrovnika, sintetizujući u nekoliko rečenica suštinu problema: „jedan od najvažnijih srpsko-hrvatskih krajeva koje mi Italijani imamo da proučavamo jeste dalmatinsko primorje, bilo zbog toga što je u susjedstvu, i zbog istovetnosti nekih istorijskih tačaka, ili zato što se najveći deo prebujnog razvoja te civi-

¹⁵ *Isto*, 81.

¹⁶ *Isto*, 85.

¹⁷ *Isto*, 86.

¹⁸ *Isto*, 86.

¹⁹ *Isto*, 29.

lizacije duguje upravo Italiji“.²⁰ Za Čampolija nema sumnje da je u Dalmaciji „temelj civilizacije vazda italski, odakle je nastajala plemenitost, kultura, jezik“.²¹ Ali, prihvata da je književnost Dubrovnika i Dalmacije i jedan „novi svet“: „iako je ostao katolički, koristi četiri pisma: ćirilicu, glagoljicu, bukvicu (!) i latinicu, bilo da se radi o diplomatskim odnosima, običajima ili komunikaciji sa susedima...“ Do kraja XV veka, smatra on, malo je vrednih književnih dela, ali zato dva naredna veka predstavljaju „živu svetlost i intelektualni život kakav se nije video kod jugoslovena“.²² Bliski odnosi Dalmacije i Dubrovnika sa Italijom vidljivi su u svim granama, od trgovine, crkve, nauke, umetnosti, književnosti: „Italija je pružala tom devičanski čistom narodu pečat svoje veličine i svoga znanja i umenja.“²³ Čampoli svoje ocene potkrepljuje odličnim poznavanjem književnosti renesanse i baroka na slovenskom primorju, iznoseći neborive ocene da su svi književni rodovi i vrste, od epike, lirike, drame, od trubadurske, humanističke, petrarkističke, marinističke poezije, do Metastazija, usvajani od italijanskih uzora, ističući kao posebnu karakteristiku i činjenicu da su pesnici i pisci pisali na tri jezika, italijanskom, latinskom i srpsko-hrvatskom, a da su ipak uspeli da svom stvaralaštvu daju izrazit i snažan nacionalni pečat. Za Dživa Gundulića, najvećeg pesnika južnoslovenskog baroka, Čampoli kaže da mu je „duša sva italijanska, a i kultura, ukus, prefinjenost mu jesu naši“.²⁴ Negativno procenjuje, međutim, celokupnu književnost posle Velike trešnje 1667. godine. Samo je Kačić u tom smislu izuzetak: „zaslužuje glasovitost kao prethodnik srpskog preporoda i tumač potreba budućeg veka“.²⁵

Sa neskrivenim simpatijama, Čampoli piše o Ilirskom pokretu kada su se Hrvati približili svojoj velikoj porodici, napustivši svoj posebni dijalekt i usvajajući „istorijski tok jezika“ („corrente storico dell' idioma“), to jest, štokavsko-hercegovački dijalekat. Zagreb, kao nekada Dubrovnik, postaje centar ilirizma čiji je cilj buđenje nacionalne slovenske svesti, „usvajanje srpskog kao opšteg jezika, smirivanje nesloge u istome plemenu i složno suprotstavljanje očiglednom neprijatelju, Mađarima“.²⁶ Posebno poštovanje ukazuje Gaju nazivajući ga „apostolom Ilirije, političko-moralne zajednice celokupne srpsko-hrvatske porodice, iz koje će se iznedriti jugoslovenska“.²⁷

Čampoli se svojom *Istorijom* predstavlja ne samo kao odličan poznavalac materije o kojoj piše, kompetentan književni istoričar i lucidni kritičar, već i kao pouzdani svedok vremena i angažovani politički analitičar. U *Posveti*, datiranoj 1. avgustom 1888. godine, pro-

²⁰ *Isto*, 93.

²¹ *Isto*, 94.

²² *Isto*, 95.

²³ *Isto*, 96.

²⁴ *Isto*, 98.

²⁵ *Isto*, 99.

²⁶ *Isto*, 102.

²⁷ *Isto*, 103.

fesoru Karnaca-Puljiziju (Giuseppe Carnazza-Puglisi), rektoru Univerziteta u Kataniji, koji ga je ohrabrio da otpočne svoja predavanja o slovenskim književnostima i da razvija svoje simpatije za nepravedno zapostavljene narode u Italiji, ukazuje on na nedostatke i nepostojanje pravih slavističkih studija, s jedne strane, i na važnost veoma veliku za Italiju da ove narode upoznaju i proučavaju ne samo „iz naučnog interesa, već i ekonomsko-društvenog, kao što se radi u Francuskoj, Engleskoj i Nemačkoj“.

Nećemo preterati ako ustvrdimo da je Čampolijev istorijski pregled srpskohrvatske književnosti u mnogo čemu pionirski, nezaobilazan temelj budućih književnih istorija u Italiji. Po temeljitosti i širini obaveštenosti ona se može meriti samo sa potonjom Kronijinom *Istorijom srpske i hrvatske književnosti*. Nju karakteriše i odlično poznavanje istorijskih prilika kao neophodne pozadine za razumevanje književnih tokova. On savršeno shvata važnost koju istorijski trenutak ima za književnost jednog naroda, pogotovo u trenutku njegovog nacionalnog preporoda. Sa neskrivenim simpatijama priklanja se jugoslovenskoj ideji, tačnije, ujedinjenju Srba i Hrvata i stvaranju zajedničke jezičke matrice. Čampolijeva *Istorija* ima prednost u činjenici što je za mnoge književne pojave i događanja njen autor bio živi svedok i mogao je imati saznanja iz prve ruke. Međutim, kada ocenjuje suštinsku zavisnost književnosti Dalmacije i Dubrovnika od italijanskog književnog modela, on će za ono što smatra autohtono slovenskom komponentom naći i reči priznanja i pohvale, koje kod Kronije neće biti. Kao što kod Kronije nema ni istinske simpatije prema Srbima, još manje prema Hrvatima, ili Slovenima uopšte i uviđanja značaja koje ovi narodi mogu imati za Italiju, a što nedvosmisleno izbija iz Čampolijeve *Istorije*. I za šta će on platiti ne malu cenu. Upravo ovi „interessi slavistici“ bili su uzrok oštarih polemika. Do te mere da Čampoli napušta držanje svojih slavističkih tečajeva i povlači se na mesto bibliotekara na svom fakultetu. Italijanska politička elita imala je druge planove za svoje slovenske, prekomorske susede.

Iako strogo uzev ne pripada italijanskoj književnoj historiografiji, smatramo neophodnim pomenuti i *Istoriju slovenske književnosti (srpske i hrvatske)* Melkiora Lucijanovića objavljenu u Splitu 1888. godine na italijanskom jeziku.²⁸ O trošku samoga autora, kako stoji na naslovoj strani. Ona je mogla biti, pored Kantuove, važna prethodnica Čampolijevoj *Istoriji*, ako ne neposrednim uvidom i poznavanjem, što se ne može isključiti (objavljena je godinu dana pre Čampolijeve), a ono svakako političkim porukama koje iz nje provejavaju, upućujući na određeno raspoloženje u datom istorijskom i političkom podneblju. Nimalo slučajno, Lucijanović u *Predgovoru* kao moto celoj knjizi navodi Vatroslava Jagića: „Imamo književnost, ali je nepoznamo“, dodajući: „Počnimo mi, drugi će bolje slijediti“.²⁹ Tu

²⁸ *Storia della letteratura slava (serba e croata) dalle origini fino ai giorni nostri* del prof. Melchiorre Lucianović, vol. I, Spalato, 1880 (*A spesa dell' autore*).

²⁹ *Isto*, Predgovor.

navodi i svoje razloge za pisanje jedne ovakve istorije, na italijanskom jeziku, namenjene „onom delu naše studentske omladine koja uči na tom jeziku“, iako ovaj jezik nije njegov maternji („materna favella“). Potom, objašnjava sam naslov svoje *Istorije*: „Mislio sam da u ovom radu dodam u naslov srpskohrvatske književnosti, pošto naša nacija danas živi pod ova dva imena /.../, jer po jeziku Srbi i Hrvati čine jednu naciju.“ Ali pošto postoje određene tenzije i suprotna mišljenja o imenu koje treba dati jeziku (srpski ili hrvatski), Lucijanović ostavlja da se to razreši samo po sebi, u budućnosti, kao što je to bio slučaj, na primer, sa italijanskim jezikom koji pre ujedinjenja nije bio kodifikovan. Što se, pak, samoga autora tiče, za njega nema dileme da su Srbi i Hrvati jedan narod bez etničkih razlika, da govore jedan isti jezik, a razlike koje postoje delom potiču iz činjenice što Hrvati pišu latinicom i katoličke su vere, a Srbi ćirilicom i pravoslavne su veroispovesti. Što, pak, proizilazi iz toga što su imali različitu istorijsku i političku sudbinu i različite države u prošlosti. To je sprečilo njihovo ujedinjenje i ovu svoju misao kruniše Gundulićevim stihovima: „Ah, da 'e proklet, tko cieć vire / Na svojega reži brata.“ Ide toliko daleko da upotrebljava i sintagmu „nazione serbo-croata“. Prednost Lucijanovićeve *Istorije* svakako je činjenica da je njen autor bio u prilici da se posluži već postojećim istorijama srpske i hrvatske književnosti ili studijama o njima: Vatroslava Jagića, Stojana Novakovića, Armina Pavića, Šime Ljubića, Apendinija, Miklošiča, Šafarika, i drugih, pored mogućnosti da se posavetuje iz prve ruke sa velikim znalцем ove materije, Lukom Zore. Tako je on mogao poslužiti i kao jezički posrednik.

Istoriju srpsko-hrvatske književnosti Lucijanović deli u tri velika perioda: antički, srednji i moderni. Prvi zahvata period od nastanka pismenosti, Ćirila i Metodija i staroslovenske književnosti do pada srpske države na Kosovu 1389. godine; u književnost srednjeg perioda on ubraja dalmatinsko-dubrovačku, od XV veka do polovine XIX veka; moderno razdoblje književnosti predstavljao bi period druge polovine XIX veka (1888), koji ima dva glavna književna centra: Beograd i Zagreb. Lucijanovićevo izlaganje o staroj književnosti praćeno je veoma detaljnim pregledom istorijskih događanja i ispravnim prosuđivanjima da su ona od prevashodne važnosti za razumevanje ovog književnog perioda. Smatrajući da je cela stara književnost Srba stvarana prema grčko-vizantijskim modelima i na jeziku koji narod nije razumevao, zaključuje da ona nije mogla biti „pokretač narodne kulture“. Kao čovek svog vremena, Lucijanović ističe da se sada počela poklanjati velika pažnja narodnoj kulturi, da se u književnost uvode nacionalni elementi, da ona postaje ono što bi trebalo da bude: „ogledalo i izraz narodnog života, koji se manifestuje u jeziku, veri, poeziji i pravu jednog naroda“.³⁰ Na toj crti naći će se i njegova krajnje negativna ocena srpske književnosti do pojave Dosi-teja Obradovića (njega, pak, ocenjuje izuzetno pozitivno), pisane,

po njegovom mišljenju, na hibridnom, tuđem, veštačkom jeziku (slovensko-rusko-srpski), to jest, slavenosrpskom, te je tako ta književnost nužno udaljena od „narodnog jezika i prave kulture“. U celini gledano, Lucijanović se može oceniti kao dobar poznavalac starijeg perioda srpske književnosti, a pogotovo dalmatinsko-dubrovačke književnosti, kao posebnog i svojevrsnog kulturološkog fenomena, uslovljenog istorijskim i političkim trenutkom. Dalmacija i Dubrovnik, posle propasti srpskih država i pada u tursko ropstvo, ostale su jedine slobodne „slovenske oaze“. U njima se razvijaju pismenost, književnost, kultura, Dubrovnik postaje „slovenska Atena“. Strani duh je bio toliko jak da se narodni, slovenski jezik nazivao „jezik puka“ („lingua del volgo“), a italijanski „jezik plemića“ („lingua dei nobili“),³¹ a književnost je imala izrazito elitistički karakter. I kao takva, bila je udaljena od naroda. I ono što se potom stvaralo na „narodnom“, slovenskom jeziku, bilo je prožeto jakim uticajima italijanske književnosti, ali i klasika, grčkih i rimskih. Samo retki pisci, poput Gundulića, Palmotića, Bunića, ne samo sadržajem već pre svega jezikom, iako prema italijanskim književnim modelima, stvaraju besmrtna dela nacionalne književnosti i uvode na velika vrata teme iz narodne poezije. Lucijanović, dakle, dubrovačko-dalmatinsku književnost svrstava u zajedničko književno nasleđe Srba i Hrvata, i nikada je ne imenuje kao srpsku ili kao hrvatsku, a jezik „slovenski“ na kome je pisana, naziva i „narodnim,“ i „našim“. Suprotno italijanskim istorijama, u njegovoj je ova književnost, uprkos svog izrazito imitatorskog karaktera i zavisnosti od italijanske, ocenjena i kao originalni izraz slovenskog nacionalnog bića, svojim jezikom i temama iz nacionalne istorije i poezije.

Pod naslovom *Studije o srpskohrvatskoj književnosti*,³² Bartolomeo Mitrović objavljuje 1903. godine knjižicu koja po svemu ima karakter književne istorije. U podnaslovu koji sledi *Slika srpsko-hrvatske književnosti (Quadro della letteratura serbo-croata)*, autor nagoveštava da je reč o sumarnom pogledu na pomenutu književnost, ili tačnije, o pregledu te književnosti. Dakle, jasna je namera da se dade uopšteno, a ne detaljno, viđenje književnog stvaralaštva Srba i Hrvata od njegovih početaka do vremena pisanja ovoga pregleda. U kraćem uvodu koji se nahodi u prvom poglavlju, autor objašnjava svoje razloge za pisanje ovakve istorije: cilj je njen da među različitim književnostima slovenskih naroda skrene pažnju naučnog podmlatka italijanskog kraljevstva upravo na srpsko-hrvatsku književnost. Njegovi razlozi nisu samo ljubav prema sopstvenoj naciji, već je vođen interesima i osećanjima samih Italijana. Nisu u pitanju samo politički i trgovački odnosi koje je Italija imala u prošlosti sa zemljama u kojima se govori srpsko-hrvatski jezik, već se u poslednje vreme jačaju novi i sve snažniji odnosi. Italija može biti zadovoljna uticajem koji je u prošlosti, ali i u sadašnjosti, imala i ima na književnosti ovih naroda. Nju vezuju

³¹ Isto, 59.

³² B. Mitrović, *Studi sulla letteratura serbo-croata*, Firenze, 1903.

jake simpatije prema zemljama austrougarskog primorja, sa Dalmacijom i Crnom Gorom, u prvom slučaju zato što tu živi ne mali broj Italijana, a sa Crnom Gorom, „zemljom heroja“, postoje i rodbinske kraljevske veze. Otuda je, po njegovom mišljenju, neophodno objasniti u kratkim crtama prirodu srpsko-hrvatske književnosti.³³

Prvo što treba da se objasni i opravda, smatra on, jeste dvostruka nominacija srpskohrvatske književnosti pri čemu se oslanja na mišljenje velikih autoriteta poput Đure Daničića, Vatroslava Jagića, Stojana Novakovića i Petra Budmanija. „Oni svi smatraju i slažu se da Srbi i Hrvati, razdvojeni istorijskim događanjima, a pre svega religijama i pismom, predstavljaju jedan narod. Srbi su u najvećem broju pravoslavci, služe se pismom sačinjenim na osnovu grčkog, ćirilicom. Hrvati su katoličke veroispovesti, služe se latiničnim pismom, donekle promenjenim, prema fonetskim zahtevima svog govora. Jezik, međutim, pogotovo onaj književni, isti je kod jednih i kod drugih. Pisac Srbin ili Hrvat pripada podjednako srpskoj, to jest, hrvatskoj književnosti.³⁴

Mitrović svoju istoriju srpskohrvatske književnosti deli u tri epohe: na staru, srednju i modernu. Prva pokriva period od nastanka pismenosti do kraja XIV stoleća; srednji period obuhvata razdoblje od početka XV veka do polovine XVIII; moderna epoha počinje sa literarnim buđenjem vojvođanskih Srba u drugoj polovini XVIII veka, paralelno sa sličnim događanjima kod Hrvata, a ovaj period traje do njegovih dana, dakle do početka XX veka.

Prvi period karakteriše reformatorsko delo Ćirila i Metodija s početka IX veka, zajedničko za sve slovenske narode, početak pismenosti i prve prevodne književnosti. Po svojoj materiji ova bi se književnost mogla nazvati crkvenom, jer počinje prevodima Biblije i druge crkvene literature. Za staru srpsku književnost karakteristična je ona posvećena prvim srpskim vladarima i crkvenim velikodostojnicima. Ujedinjenjem srpskih zemalja pod Stefanom Nemanjom i stvaranjem srpske države stvorili su se uslovi i za književnu delatnost. Mitrović pominje rad sv. Save i njegove zasluge za državu, crkvu, pismenost i književnost Srba, pominje Stevana Prvovenčanog, Domentijana i Teodosija. Prihvata postojeće mišljenje da je Teodosije samo priređivač Domentijanovih dela, uprkos tome što je najviše prepisivani i cenjeni srpski biograf. U XIII veku ističe biografske radove episkopa Danila i Grigorija Camblaka. Ukazuje na veliki značaj koji je imala prevodna književnost (*Roman o Troji, Aleksandrida*, itd.) na razvoj narodnog života i kolektivnog mišljenja, a potom i na narodnu književnost. Posebnu pažnju on obraća na pravne spise, na prvom mestu na *Dušanov zakonik* koji naziva „ogledalom“ života srednjovekovne Srbije iz Dušanovog doba koje služi na čast naciji u poređenju sa sličnim pravnim aktima drugih naroda tog vremena.³⁵ Ovde Mitrović pravi cezuru i

³³ *Isto*, 5-6.

³⁴ *Isto*, 5.

³⁵ *Isto*, 10.

daje pregled književnosti kod Hrvata koja je, prema njegovoj oceni, teološkog i isključivo prevodnog karaktera, sa mešavinom crkvenog i narodnog jezika. Glagoljica se ne upotrebljava samo u crkvi, već i u javnom životu o čemu svedoče sačuvani spomenici. Smatra da ova književnost ima sasvim malu estetsku vrednost i da je značajna samo u istorijskom smislu. U celini gledano, i srpska i hrvatska književnost u ovome razdoblju nisu originalne, zaključuje on, već zavise od svojih grčkih ili latinskih uzora.³⁶

O dubrovačko-dalmatinskoj književnosti Mitrović veli da je započela svoj procvat početkom XV veka i podvlači činjenicu da je pisana na narodnom jeziku, precizirajući da je to najpre bio „hrvatski dijalekt“, a potom da je postepeno preovladao „južni srpski“ („serbo-meridionale“), to jest, onaj koji se danas naziva zapadno-hercegovačkim dijalektom. On uočava njen elitistički karakter i snažan uticaj grčkih, latinskih i italijanskih uzora. Uočava postojanje najvažnijih literarnih žanrova (lirika, epika, drama), ali i naučne književnosti. Mitrović pokazuje dobro poznavanje dalmatinske književnosti, posebno takozvanog splitskog kruga oko Marulića. Kod Dubrovčana, čijoj književnosti daje prednost, pominje one najvažnije kao i uticaj narodne književnosti. Ističe da je ova književnost do pojave Gundulića „malo nacionalna“, i da on za svog *Osmana* uzima veliki deo i iz srpske istorije. Ne promiče mu ni uticaj koji ima Taso na Gundulića. Zanimljiv je sud o Palmotiću koji počinje da piše na latinskom ali, „sledeći savet Gundulićev“, usmerava se na proučavanje narodnog jezika. I pošto je jezik, i književni i govorni, u Dubrovniku bio pomešan sa italijanskim, Palmotić je odlazio u Bosnu da „prouči jezik koji se tu sačuvao u svojoj čistoti“. Bunića svrstava među najbolje pesnike dubrovačko-dalmatinske. Ističe da se ovaj rast književnog stvaralaštva ne uočava u Bosni i u Hrvatskoj. Mitrović opadanje dalmatinsko-dubrovačke književne delatnosti u XVIII veku objašnjava mletačkom dominacijom i uticajem jezuita koji su preko škole širili italijansku kulturu. Ovim razlozima su prethodile i pridružile se i razorne posledice Velikog zemljotresa 1667, koji je poharao Dubrovnik i njegovu materijalnu kulturu.

Mitrović posebno mesto daje Kačiću-Miošiću smatrajući da se po popularnosti u srpskohrvatskom narodu ništa ne može meriti sa njegovim *Razgovorom ugodnim naroda slavinskog*. Smatra ga „prstenom, karikom spajanja stare dalmatinske poezije i nove srpske književnosti“.³⁷

Posebno poglavlje Mitrović posvećuje razvoju književnosti i jezika kod vojvođanskih Srba, ističući Dositeja „srpskog književnika i filozofa, koji udara kamen temeljac novoj eposi“. Put koji je Dositej označio ka narodnom jeziku i tradiciji, široko je razvio Vuk, čija je uloga najznačajnija. Mitrović posvećuje veliki prostor Vukovom radu na jeziku i na sakupljanju narodnih umotvorina. Ono što je Dante za Italijane, Vuk je za Srbe, veli on. Ne beleži Vukov rad kao književnog kri-

³⁶ *Isto*, 12.

³⁷ *Isto*, 13-22.

tičara, niti njegovu borbu sa ponekim srpskim piscima, niti sa srpskom crkvom. Srazmerno veliki prostor daje on Ilirskom pokretu kod Hrvata koji je veoma dobro poznavao. Ističe trenutak kada se Hrvati opredeljuju za književni jezik kojim je pisana dubrovačka književnost, jezik kojim govori većina naroda (?) i koji je upravo Vuk uzeo za književni jezik Srba.³⁸ Kaže da je zabrana ilirskog imena kod Hrvata od strane Mađara dovela do jedinog dobrog rezultata: da bude zamenjen srpskohrvatskim.³⁹ Mitrović je dobar poznavalac kulturnih institucija, književnih časopisa i periodike, kod Srba i Hrvata, naročito onih u Dalmaciji i Dubrovniku i to je svakako jedna od vrlina njegove istorije. Posebno je interesantno i korisno njegovo viđenje italijanskog književnog uticaja (odličan je poznavalac ove književnosti) na hrvatske pesnike i njihov prevodilački rad. Mitrović poznaje i pominje sve najvažnije istoričare književnosti, filologe i geografe (Rački, Kukuljević, Petranović, Ljubić, Medaković, Smičiklas, Nodilo, Jagić, Novaković, A. Pavić, a nadasve, Daničić i Jagić) i njihove radove kao izuzetno važne za istoriju srpske kulture. Zanimljiv je podatak da u književnu panoramu srpskohrvatsku on ubraja Tomazea i njegove *Iskrice*, koje smatra među najboljim u svome žanru.⁴⁰

Mitrović ističe policentričnost kulturnog života na prostorima na kojima žive i Srbi i Hrvati, uočava takođe i ogromnu razliku koja postoji u kulturnom i književnom napretku na početku i na kraju XIX veka. Na početku je sve nedostajalo, škole, kulturne i prosvetne institucije, književna periodika, potom se sve promenilo. Beograd, Zagreb, Sarajevo, Mostar, Dubrovnik postaju mesta iz kojih se širi kulturni uticaj. Obračajući se italijanskoj kulturnoj javnosti na kraju, on podseća na veličanstvenu borbu za italijanski književni jezik i očekuje od njih razumevanje za slične napore Srba i Hrvata u Dalmaciji i Dubrovniku. Podvlači da Sloveni ne treba nikada da zaborave velike moralne i materijalne koristi koje su imali od italijanske kulture i jezika u prošlosti. Ne treba da zaborave da su pomoću italijanskog jezika saobraćali sa Zapadom i da je njihov uspeh u nauci rezultat njihovog neprekidnog kontakta sa razvijenijom civilizacijom. Dobar deo zaključka, Mitrović će posvetiti zajedničkom životu dvaju naroda slovenskog i italijanskog, zalažući se za princip: „koliko jezika, toliko života“ („quante lingue tante vite“). Smatra da je bilingvizam našeg Primorja njegova velika prednost i tom zaključku se možemo samo prikloniti.⁴¹

Smatrajući da su „Crnogorci Srbi najčistije krvi i da se srpski jezik najbolje sačuvao u maloj kneževini“⁴², Mitrović posebno poglavlje posvećuje Crnoj Gori i njenoj ulozi u srpskohrvatskoj književno-

³⁸ *Isto*, 23, 29.

³⁹ *Isto*, 30.

⁴⁰ *Isto*, 41.

⁴¹ *Isto*, 44.

⁴² *Isto*, 45.

sti. Ističe da su se tu najbolje sačuvale narodne pesme, pominjući još jednom Tomazea i njegov sud o homerovskoj vrednosti srpske narodne epike. Na toj crti pozitivno ocenjuje skupljački rad Sime Milutinovića-Sarajlije i Petra Petrovića Njegoša, čije književno delo odlično poznaje i visoko ocenjuje. Mitrović pominje i književni rad vladike Danila, takođe i Nikole Petrovića, te možemo zaključiti da je posebno dobro upućen u književno poslovanje crnogorskih vladara.

Poslednje poglavlje svoje istorije Mitrović posvećuje narodnim pesmama Srba i Hrvata.⁴³ Tim povodom kaže da jedna književna istorija na prvom mestu treba da se bavi poetskim stvaralaštvom koji je deo nacionalne kulture i tu su narodne pesma na prvom mestu. Zato i svoj tečaj na Kraljevskoj visokoj školi u Trstu započinje narodnom poezijom koja je zajednička, i srpska i hrvatska, i koja je nešto na čemu drugi narodi mogu da im zavide. Započinje ga Fortisovim *Putovanjem po Dalmaciji*, a pominje i rad Ivana Lovrića, Tereze Talfj i Tomazea. Vrlo dobro i korisno je njegovo poglavlje posvećeno prvim pomenima narodnih pesama, od *Letopisa popa Dukljanina*, preko Nikifora Vizantijskog, preko Kuripečičevog putopisa iz 1531. koji pominje srpske junake, Radoslava Pavlovića i Miloša Obilića. Potom Gerlahov *Putopis* iz 1573-1578, koji svedoči o ruševinama dvorca Miloša Obilića blizu Pirota.

Zanimljive su njegove opaske o prisustvu narodnih pesama u umetničkoj renesansnoj poeziji starog Dubrovnika u XVI i XVII veku, kod Dž. Držića i Š. Menčetića, kod Vetranovića i Hektorovića. Kod Ranjine, Gundulića, Palmotića i Križanića. Ukazuje da su ove pesme rasprostranjene i u Poljskoj i u Rusiji u prvoj polovini XVII veka, kad su južnoslovenski pevači slavili podvige hrvatskih i srpskih junaka za vreme ratovanja sa Turcima, kako to opisuje Jagić. O ovim pesmama mogu se naći pomeni u *Hronici* Brankovića, *Istoriji* Jovana Rajića. Mitrović detaljno piše i o rukopisnim zbirkama narodne poezije, posebno Đure Matijaševića, Ignjata Đurđevića i Joze Betondića. Potom o onim peraštanskim s kraja XVII veka. Što se tiče podele narodnih pesama, on usvaja onu uobičajenu na pesme iz starijih (mitoloških i paganskih) vremena i pesme srednjeg i novijeg doba. Potom na lirske (ženske) i epske (muške). Uz neke pesme on daje i svoje prevode, o Marku Kraljeviću najviše. Time ovo poglavlje dobija na značenju jer predstavlja antologiju narodne poezije u malome. Ukazuje na važnost varijanti i objašnjava poreklo ovoga fenomena, opisujući detaljno momenat beleženja pesama i ličnost pevača. Zanimljivo je da autor najavljuje štampanje jedne zbirke narodnih pesama u svom prevodu i antologijskom izboru.

Studija B. Mitrovića obuhvata, dakle, celoviti razvoj srpske i hrvatske književnosti, od njenog nastanka do kraja XIX veka. U njoj je pokazano vrlo dobro autorovo poznavanje književnih i kulturnih prilika u drugoj polovini XIX veka pogotovo u Dalmaciji i u Dubrovniku. Retka su i dragocena njegova znanja koja se tiču narodne poezije,

⁴³ *Isto*, 74-117.

rukopisnih zbirki, zapisivača, varijanti. Odlično poznavanje filološke škole Miklošiča i Jagića. Politički kontekst njegove vizije književnog i kulturnog života Srba i Hrvata jeste jugoslovenska euforija, pred stvaranje jedinstvene jugoslovenske države, onih iskrenih pobornika te ideje kakve su umeli da iznedre i odgaje Dalmacija i Dubrovnik.

Iako nosi naslov koji navodi na pomisao da je reč o ogledima posvećenim srpskoj i hrvatskoj književnosti (*Saggi sulla letteratura serba e croata*)⁴⁴, knjiga Luidija Misonija, „nosioca zlatne medalje za ratne zasluge“ u doba Musolinija, kako sam ističe na frontispisu, zamišljena je kao sažeta književna istorija Srba i Hrvata, od njenih početaka do stvaranja zajedničke države 1918. godine. U podnaslovu prvog poglavlja on je i sam bliže određuje kao „panoramu srpske i hrvatske književnosti“. Polazi od zajedničkog jezika i književnosti svih Južnih Slovena, od solunske braće, Ćirila i Metodija, najzaslužnijih za njihovo opismenjavanje, Misoni govoreći o srpskoj srednjovekovnoj književnosti ističe značaj koji su imali srpski manastiri za njeno očuvanje, pogotovo u periodu turske okupacije. Uočava, takođe, da njen karakter nije samo prevodni, već da ima i originalnih dela, biografija na primer, iako su one u velikoj meri, pre svega svojim stilskom odlikama, zavisne od vizantijskih uzora. Njegovo poznavanje, međutim, ne ide dalje od sv. Save i Stefana Prvovenčanog koji su pisali životopise njihovog oca Nemanje. Turski upadi zatvorili su srpsku srednjovekovnu književnost u manastire svodeći dodire sa profanom književnošću na najmanju meru. Smatra (pogrešno!) da Srbi, nešto manje od Rusa i Hrvata poznaju klasična dela srednjovekovne evropske književnosti.⁴⁵ Autor se pravda nedostatkom prostora da nešto više kaže o srpskoj književnosti ovoga perioda koju još naziva „književnost sv. Save.“ I tu se zaustavlja.

Sada sledi veoma zanimljivo razgraničavanje književnog stvaralaštva na „osam provincijskih književnosti“ („otto letterature provinciali“): glagoljska književnost od X do XIX veka; dubrovačka od XV-XVIII, dalmatinska od XV-XVIII veka, protestantska u XVI veku, kajkavska u severnoj Hrvatskoj od XV-XVIII veka hrvatska (feudalna) književnost negovana od strane Zrinjskih i Frankopana, slavonska književnost i bosanska u XVII i XVIII veku „koja je u franjevcima imala paladine protivreformacije“. U Bosni književnost neguju takođe i pravoslavci i muhamedanci. Ovi poslednji, veli on, poznajući turski, arapski i persijski, natopili su svoju poeziju orijentalnom strastvenošću i čuvene su nadaleko njihove sevdalinke.⁴⁶

U poglavlju posvećenom narodnoj književnosti ističe važnost prvih zapisa ovih pesama (Fortisova *Hasanaginica*), koje su „svojom lepotom nenadmašne“ („per bellezze insuperabili“) i odjek koje su imale u celoj Evropi, pripremajući tako pojavu Vuka i njegovog rada na objavljivanju srpskih narodnih pesama „prikupljenih sa narodnih

⁴⁴ L. Missoni, *Saggi sulla letteratura serba e croata*, Bologna 1943.

⁴⁵ *Isto*, 7.

⁴⁶ *Isto*, 7.

usana“ („della bocca del popolo“). Osnovna tema ovih pesama jeste borba protiv Turaka, od Kosova do XIX veka. Prema njegovoj oceni, posebno lepotom izdvaja se kosovski ciklus, ponavljajući time Tomazeov sud da su neki delovi ovoga ciklusa ravni grčkim epovima.

Pored narodne književnosti, stara dubrovačka književnost predstavlja najkarakterističniji period u istoriji srpskohrvatske književnosti („due periodi più caratteristici della letteratura serbo-croata prima dell'Ottocento“): istovremeno sa narodnom poezijom, u Dalmaciji i Dubrovniku, na obalama Jadranskog mora, „reflektovalo se sve ono što je Renesansa stvarala u Italiji, dok su u drugim krajevima borbe protiv Turaka učutkale Muze“.⁴⁷ Za dubrovačku književnost, koju izdvaja, veli da je predstavljala za „srpsko-hrvatsku književnost jedan novi period“, u kome je dominantan uticaj Italije, katoličanstva i latiničnog pisma, prihvatajući takvu ocenu Pavla Popovića izrečenu u njegovom *Pregledu srpske književnosti* 1919. godine, na koji se poziva. Misoni ističe da je prošlo vreme Virgilija, pravoslavlja, ćirilice, da su na mesto monaha Sv. Gore došli benediktinci i dominikanci, a i sam duh književnog čina je promenjen: zavladao je veselje renesanse.⁴⁸ Takođe, podvlači odlučujući uticaj italijanske književnosti na dubrovačke i dalmatinske pisce uopšte, na šta je, veli on, već ukazao Vinko Lozovina.⁴⁹

Zanimljivo je i Misonijevo viđenje srpske književnosti posle Velike seobe Srba 1690. godine koja je neposredna posledica „svetoga rata“ vođenog protiv Turske. Uprkos obećanjima, Austrija „uništava srpske crkve, a njihove manastire daje katolicima“. Antisrpski teror kulminira u vreme Marije Terezije a prestaje tek sa Franjom Josifom II, koji u Srbima nalazi saveznike protiv Mađara. Tada se osnivaju prve laičke škole, utire se put za veliki kulturni preporod čije su centralne ličnosti Dositej i Vuk.⁵⁰ Na ilirski pokret predvođen Ljudevitom Gajom, Misoni gleda sa simpatijom, ističući prihvatanje štokavskog dijalekta, „najrasprostranjenijeg i najharmoničnijeg među srpsko-hrvatskim dijalektima“ i Gajevu reformu pravopisa kao revolucionarnu promenu u kulturnoj istoriji Hrvata.⁵¹ Sa simpatijama piše o Gajevim naporima da ujedini sve „Ilire“ i ukine jezičke barijere između Srba i Hrvata (kajkavski, čakavski) koje su ih delile. Hrvati su ostali pri latiničnom pismu a Srbi pri ćiriličkom i to su „najveće razlike između dvaju plemena“⁵². Beleži pojavu „Ujedinjene omladine srpske“, stvorene po modelu „Mlade Italije“ i nemačkog „Jugendbund“-a, pokreta koji se odvijao u obe Srbije, u kneževini i u Vojvodini, i koji se zalagao za projekat „federacije balkanskih država“. Uzevši ovu ideju od Nemaca, smatra Misoni, i indirektno od čeških, slovačkih i slovenačkih

⁴⁷ *Isto*, 10.

⁴⁸ *Isto*, 11.

⁴⁹ *Isto*, 12.

⁵⁰ *Isto*, 13.

⁵¹ *Isto*, 14.

⁵² *Isto*, 17.

romantičara, Srbi su, budući da je „Omladina“ postala jak politički pokret, ovu panslavističku ideju sveli na „ideju o Velikoj Srbiji“.⁵³ Srpska romantičarska književnost, na koju najviše utiče nemačka, iznedrila je pesnike prvoga reda, poput Zmaja, Jakšića i Kostića. A preko pokreta Svetozara Markovića širi se i uticaj ruske književnosti, čiji se najveći pisci, poput Tolstoja, Gogolja i Turgenjeva, prevode. Realizam uvlači u svoju politički orbitu najvažnije srpske pesnike, Zmaja i Jakšića, ali nova škola ne voli poeziju, ocenjuje Misoni. Njen veliki predstavnik je samo Vojislav Ilić. Nema velikog napretka ni u pozorištu. Novela i roman su najznačajniji književni žanrovi, posebno je veliki uspeh imao Sremčev satirični roman *Pop Ćira i pop Spira*, preveden i na poljski jezik. Za razliku od Hrvata, Srbi nemaju „idilični i patrijarhalni pejzaž sela protkan humorom“. Kulturni centar Srba postaje Beograd.⁵⁴

U Dalmaciji i Dubrovniku nastaje takođe književni preporod (Pucić, Ban, Vodopić, Kazali, Zore, Ljubiša, Budmani i veliki procvat prevodne književnosti sa italijanskog (Manconi, Aleardi, Ariosto, Metastazio, Leopardi, Foskolo, Alfijeri, Dante).⁵⁵

Srpsku književnost XX veka razmatra Misoni, čini se, s posebnom pažnjom, pokazujući njeno dobro poznavanje. Konstatujući nestanak predstavnika romantizma i realizma sa književne scene, ističe da „novi ne slede stare škole, već će sagraditi sopstvene puteve, dajući literaturi lični karakter, nezavisan i originalan“ na šta ukazuje i Jovan Skerlić u svojoj *Istoriji novije srpske književnosti*.⁵⁶ Srpski kritičari, nastavlja on, pišu na srpskom, ali misle, ako se tako može reći, umetnički na francuskom, pominjući pored Skerlića i braću Popović i Branka Lazarevića. Bogdan Popović, veli on, usmerava nove generacije i stvara „beogradski stil“, ekavskog dijalekta, šumadijskog i vojvođanskog. „Moderna srpska književnost, individualistička, originalna, zapadnjačka, otkriva ipak jaku nacionalnu notu prožetu spokojnim optimizmom“.⁵⁷

Dolaskom Petra Karađorđevića na srpski presto počinje period velikog progressa Srbije na svim poljima kulture. Iz Srbije i Vojvodine intelektualni život se prelio i na teritorije Bosne, Hercegovine, Dalmacije i Crne Gore, Stare Srbije i Makedonije. Oživljavaju i kontakti sa Hrvatima o čemu svedoči „Srpsko-hrvatski almanah“ koji izlazi u Beogradu 1910. i 1911. godine. U srpskoj književnosti lirika beleži poseban napredak. Misoni se posebno zadržava na Svetislavu Stefanoviću i njegovom „kosmičkom pesimizmu“, dodajući zanimljiv podatak da se upravo tih dana (u godinama okupacije) „italijanska štampa posebno bavila njime zbog njegove blistave delatnosti u prilog italijansko-jugoslovenskog kulturnog zblizavanja“. Ukazuje na novi ka-

⁵³ *Isto*

⁵⁴ *Isto*, 24.

⁵⁵ *Isto*, 22.

⁵⁶ *Isto*, 27.

⁵⁷ *Isto*.

rakter romana i novele koji napuštaju selo i patrijarhalni ambijent i posvećuju se gradskoj tematici, socijalnim temama, sukobu generacija i sl. Među piscima novog usmerenja ističe Boru Stankovića, Kočića, Uskokovića, Andrića, Čipika. Zanimljivo da Misoni prvi skreće pažnju na pojavu žena-pisaca: Danicu Marković, Jelu Spiridonović-Savić, Isidoru Sekulić. Uz Momčila Nastasijevića i Milana Kašanina pominje i „simpatičnog Miloša Crnjanskog koji je postao slavan svojim romanom *Seobe*, a našu zahvalnost zaslužio svojim delom *Ljubav u Toskani*“.⁵⁸ Misoni ne može da na ne ukaže još jednom da „je duša jadranskih Slovena veoma bliska svetu klasičnog latinитета“, a da je politika *divide et impera* koju je na mefistofelovski način sprovodio ban Kuen Hedervari nastojala da razdvoji mladu inteligenciju srpsku i hrvatsku. Uprkos tome, kada je Srbija okupirana, zagrebački „Savremenik“ postaje „jugoslovenski književni centar“ i pored hrvatskih pisaca u njemu objavljuju i srpski pisci Bora Stanković, Isidora Sekulić, Milica Janković, Sima Pandurović, Miloš Crnjanski.⁵⁹ Vredno je pažnje ono što ovaj Musolinijev oficir piše o novonastaloj jugoslovenskoj književnosti: „posebna odlika one književnosti koju će budući kritičari i istoričari književnosti proučavati pod imenom jugoslovenska i koja će biti interesantna posebno kao izraz mnogostranog života jedne nezrele države, jeste da u stvarnosti predstavlja loše kalemljenje starog, manjkavog drveta koje je imalo i svoje plodno cvetanje u prošlim vekovima“.⁶⁰

U posebnom poglavlju bavi se Misoni „dušom južnih Slovena iskazanom preko narodnih pesama“; počinje sa Vukom, ali ukazuje da se još u XVI veku, pod uticajem Š. Menčetića i Dž. Držića i drugih potonjih pesnika, cenila i poznavala narodna poezija. Međutim, on uglavnom preuzima podatke od svojih prethodnika (Čampoli), a u poznavanju i oceni narodne književnosti u celini ima mnogo propusta.

Još jedan Misoni, ovoga puta Atilio, samo dve godine kasnije, 1945, objavljuje u Napulju *Priručnik za istoriju srpskohrvatske književnosti*,⁶¹ neveliku publikaciju čiji je cilj, kako sam veli, da pomogne novim generacijama Italijana boljem poznavanju slovenskih suseda na svim planovima života. U odeljku posvećenom srpskoj književnosti pod naslovom *Pregled (sommario) književne istorije Srba od nastanka do današnjih dana*, na nepunih 16 stranica autor ukazuje na osnovne razvojne linije srpske književnosti. Srpsku srednjovekovnu književnost smatra lišenom svake umetničke vrednosti, sa izuzetkom Jefimijine *Pohvale knezu Lazaru* i *Zakonika cara Dušana*. Sve što se pisalo i prevodilo u tom vremenu on imenuje *Srpski književni dokumenti (Documenti letterari serbi)* tvrdeći da oni imaju vrednost samo kao jezički spomenici, to jest, da odslikavaju, preko raznih prepisivač-

⁵⁸ *Isto*, 30.

⁵⁹ *Isto*, 34.

⁶⁰ *Isto*.

⁶¹ Atilio Missoni, *Compendio di storia della letteratura serbo-croata*, Napoli 1945.

kih škola, promene u jeziku koji je mešavina staroslovenskog i srpskog narodnog jezika. Misoni posebnu pažnju posvećuje srpskim srednjovekovnim manastirima, ne samo kao izuzetnim umetničkim spomenicima, već i kao svetilištima svekolike srpske duhovnosti. U njima su bile sklonjene prevodilačke i književne radionice u kojima su se radali, čuvali i sačuvali, do mirnijih vremena i oslobođenja od turskog jarma, književni rukopisi neretko ukrašavani umetničkim minijaturama.⁶² Misoni smatra da ono što se publikovalo u drugoj polovini XVI i u XVII veku ne treba smatrati za „nacionalnu književnost“ jer je pisana na jeziku koji ne poznaje i ne govori srpski narod, a njegov celokupni duhovni život toga vremena svodi na „verske obrede i monotonu melodiju narodnih pesama“. U ime jezičke čistote, dakle, on negira postojanje bilo kakve književne delatnosti u Srba u Vojvodini, budući da ruskoslovenski i crkvenoruski, a potom i slave nosrpski, ne razume običan narod. Taj kriterijum, međutim, ne primenjuje kada ocenjuje književni život kod Hrvata čijoj književnosti, uzgred rečeno, daje bezmalo dvostruko veći prostor no srpskoj u svom *Priručniku*. Kada je u pitanju narodna poezija, Misoni ponavlja već poznate podele na muške i ženske, potom na cikluse, ali više pažnje od svojih prethodnika on posvećuje njihovoj metrici i stilskim figurama. Za celokupnu narodnu književnost od svojih prethodnika preuzima izraz „narodno blago“, uočavajući veoma dobro vrednost srpskih narodnih poslovice za proučavanje jezika, kao i njihovu povezanost sa sličnim tvorevinama kod drugih naroda. Za Misonija period „nove srpske književnosti“ i njena istinska obnova počinje sa Dositejem čije će ideje o jeziku i pismu realizovati potom Vuk. Njegovoj reformi odaje puno priznanje proglašavajući srpsku ćirilicu „naj-savršenijim pismom u Evropi“.

Posebno mesto među istoričarima srpske književnosti na italijanskom jeziku pripada Arturu Kroniji i njegovoj *Istoriji srpskohrvatske književnosti*⁶³ koja se pojavila sredinom prošlog veka kao sinteza dugogodišnjeg bavljenja autorovog ovim naučnim područjem. Italijan iz Dalmacije, izvrсни poznavalac srpskohrvatskog jezika, izvrstan poznavalac slovenskog, posebno južnoslovenskog i nadasve jugoslovenskog sveta, njegove istorije, geografije, folklor, Kronija je bio i ostao, prema našem sudu, neprevaziđeni poznavalac srpskohrvatskog jezika i književnosti i osnivač slavističke katedre u Padovi koja je iznedrila generacije odličnih studenata srbokroatistike.⁶⁴ Na samom po-

⁶² A. Missoni, *nav. delo*, 4.

⁶³ Arturo Cronia, *Storia della letteratura serbo-croata*, Milano 1956. Drugo izdanje, pod istim naslovom, „prošireno i ažurirano“, sa novim bibliografskim beleškama, novim citatima i proširenoj poglavljem o savremenoj srpskohrvatskoj književnosti, pojavio se sedam godina kasnije, 1963.

⁶⁴ Dovoljan je letimičan pogled na diplomske radove njegovih studenata srbokroatistike sa temom iz istorije srpske i hrvatske književnosti, a posebno dalmatinsko-dubrovačke, koju je Kronija posebno dobro poznao, pa de sa uveri da brojem i kvalitetom ovi radovi svedoče ne samo o izuzetnom interesovanju za ovu materiju, već i o visokom stepenu naučne akribije. Autor ovih redova se lično u to uverio i mnoge citirao u svojoj knjizi o dubrovačkoj melodrami i njenim italijanskim izvorima.

četku svoje *Istorije* autor ističe, u kratkoj uvodnoj belešci, svoje stano-
vište „kritičara i istoričara“, što ni eksplicitno ni implicitno nijedan autor
srpskohrvatske književne istorije nije činio, niti imao nameru da čini. Na
600 stranica data je najpotpunija panorama književnosti u Srba i Hrvata
od njenog nastanka do pedesetih godina prošlog veka, zamišljena i arti-
kulisana, prema rečima samoga autora, na način da „odražava i uvažava
njenu razvojnu liniju u duhovnim i formalnim pravcima, u njenim hro-
nologskim i prostornim ciklusima, i u njenim estetskim vrednostima; sa
podjednakom raspodelom senke i svetlosti koja miri istorijsku kritiku i
estetičku kritiku, iskustva drugog i iskustva ličnog; sa pogledom, takođe,
na ciljeve i ograničenja koje podrazumeva *Thesaurus Litterarum*“.⁶⁵ Od-
ređene cikluse u svojoj *Istoriji*, Kronija ustanovljava sa punom obave-
štenošću, objektivnošću i kritičkom sigurnošću. Od sedam delova ove
knjige, prva četiri dela obuhvataju srpskohrvatsku književnost srednjega
veka do kraja XVIII, dugi književni period koji se rađa i razvija u Dal-
maciji i Dubrovniku od XV-XVIII veka, tragajući sa posebnom prilje-
žnošću za imitacijama i preuzimanjima iz italijanske književnosti u ovim
književnim delima, ispravljajući određene sudove i tumačenja. Tumače-
ći u petom poglavlju, s velikim znanjem i senzibilitetom književno stva-
ralaštvo u XIX stoleću, Kronija se bavi svim njegovim važnijim pojava-
ma, književnim pravcima kao i najvažnijim predstavnicima. Nešto skrom-
nije, obimom i dometima, jeste njegovo ispitivanje veoma složenog raz-
doblja različitih „izama“ u XX veku kod Srba i Hrvata u šestom pogla-
vlju. Posebno, sedmo poglavlje od desetak stranica, skromnijih pretenzi-
ja, posvećuje narodnoj poeziji, pod skupnim naslovom *Narodne muze*,
na samom kraju svoje *Istorije*, koju zaključuje iscrpnom i raznovrsnom
Bibliografijom.

Kronija smatra da su među svim Slovenima, Srbi i Hrvati najpre
prihvatili hrišćanstvo i da se njihova konverzija obavila kada su pri-
hvatili staroslovenski (*veteroslavo*) jezik koji su solunska braća, Ćiri-
lo i Metodije, stvorili prema starom govoru slovenskih plemena iz
okoline Soluna i na koji su preveli liturgijsku literaturu potrebnu za
crkvene obrede. Staroslovenski jezik kojim su se služili Srbi i Hrvati,
pod uticajem narodnog, diferencirao se već u XI veku od onog kojim
su se služili Bugari i Rusi, a kod Srba on će najduže ostati u upotrebi
sve do pojave Vuka Karadžića u XIX veku. U prvom delu *Istorije*,
Kronija već u naslovu i podnaslovu određuje svoj sud o književnosti
srednjeg veka: ona je, najpre, nastala „u senci crkve“, to je period
„bez poezije i bez kraja“. Ocenjujući negativno u celini ovu književ-
nost u Srba i Hrvata (glagoljskoj književnosti gotovo da ukida svaki
značaj), on izdvaja srpsku biografsku književnost (sv. Sava, Stefan
Prvovenčani, Domentijan, Teodosije, arhiepiskop Danilo) kao „najin-
teresantniju“, „najkonkretniju“ i, barem „svojom sadržinom, original-
nu“.⁶⁶ Period pod turskom okupacijom Kronija ocenjuje pogubnim za
srpski kulturni i književni razvoj: „Fatalni su za Srbe govođena zavesa

⁶⁵ A. Cronia, *isto*, Uvodna beleška.

⁶⁶ *Isto*, 23.

i turski jaram koji su ih držali daleko od ostatka Evrope. Ali fatalni su takođe prevlast i inertnost srpskih sveštenečkih kasta koje su zatvarale oči pred svetlošću stoleća i bezmalo sa snishodljivim azijskim fatalizmom, opušteno u komotnom spokoju manastirskog života, ponosne i zadovoljne da nastavljaju u bedi jednu tradiciju koja je imala ipak svoja srećna vremena. Da sačuvaju, a ne da stvaraju“. Kronija sveštenstvo smatra odgovornim što je povelu srpsku književnost „mrtvim kolosekom“, sa prepisima ili novim kompilacijama, sa sve iskvarenijim jezikom, održavajući tako mrtvo nasleđe srednjega veka. Kulminacija ovog negativnog kretanja dolazi sa rusifikacijom srpsko-slovenskih tekstova i rigidnim pravoslavljem.⁶⁷ Za Kroniju je, u celini gledano, u ovom vremenskom periodu srpski književni život suviše anahron i konzervativan da bi mogao prihvatiti promene koje je doneo drugim evropskim narodima humanizam, renesansa i barok. Međutim, Kronija, upravo za ovaj „asketski“ i „mističan“ period srednjega veka vezuje i pojavu „narodnih muza“, to jest, prve tragove narodne poezije.⁶⁸

U drugom delu *Istorije* posvećenom dalmatinsko-dubrovačkoj književnosti XVI veka⁶⁹, Kronija nastavlja praksu da samim naslovom, to jest, podnaslovom, nagoveštava i najznačajniju odliku perioda koji razmatra. Tako, na primer, govori o poetskim počecima u Dalmaciji, „u svetlosti renesanse“, i o njenom sveukupnom procvatu, intelektualnom i umetničkom. Potom, o neočekivanom usponu („emergenza Ragusea“) književnosti u Dubrovačkoj republici. U celini gledano, Kronija književnu delatnost u Dalmaciji i Dubrovniku smatra zajedničkom za Srbe i Hrvate i nikada je posebno ne imenuje kao srpsku ili hrvatsku, već isključivo kao dalmatinsku ili dubrovačku, nazivajući jezik kojim je ona pisana, slovenskim, to jest, srpsko-hrvatskim. Ono što je pisano na latinskom i italijanskom, on takođe uključuje u dalmatinsko, to jest dubrovačko književno nasleđe. To je, prema njegovom opštem sudu, književnost prevashodno imitatorska i u formalnom i u žanrovskom pogledu, duboko strana slovenskom narodu. Od samoga početka ova književnost je „diletantska, konvencionalna i podražavalačka“. Ipak, u kulturološkom pogledu ona znači veoma mnogo za slovensku populaciju jadranskog Primorja kada se ima u vidu istovremena situacija u drugim od Turaka porobljenim slovenskim područjima. Iako Dubrovačku republiku naziva „jadranskom Atinom“ i „blagoslovenim plodom srećne latinoslovenske simbioze“, ona ostaje za njega „jedno od tolikih čuda naše (italijanske) renesanse“.⁷⁰ Njegovo negiranje umetničke vrednosti ovih književnih dela ide dotle da veli da bi bilo bolje da ih je „fatalni zemljotres 1667. odneo i sahranio“.⁷¹ Kronija je, kako je znano, veli-

⁶⁷ *Isto*, 27-28.

⁶⁸ *Isto*, 29.

⁶⁹ *Isto*, 33-65.

⁷⁰ *Isto*, 65, 141.

⁷¹ *Isto*, 141.

ki deo svog radnog veka posvetio upravo dalmatinsko-dubrovačkoj književnosti o čemu svedoče i mnogobrojni radovi koje je objavljivao iz ove materije pre svoje velike sinteze. Iako ume da uoči blagotvoran i originalni uticaj narodne književnosti na njene pisce, Kronija je neumoran u traženju, nalaženju i dokazivanju njihovih književnih krađa, pozajmica, imitacija. On je naime smatra lišenu svake originalnosti, zavisne u najvećoj meri od latinskih i italijanskih uzora.

Za srpsku književnu istoriju XVIII vek je stoleće, „svitanja i zalazaka“, kada je Srbija istovremeno pokazala dva svoja međusobno suprotstavljena lica: srednjovekovno, vizantijsko, pod teškim okovima turskog ropstva („bila su to vremena“, citira Kronija jednu hroniku, „kada su ljudi više od života priželjkivali smrt“) i lice nove, mlade Srbije koje će se pojaviti u kontaktu sa organizovanim državama i modernom civilizacijom posle velikih migratornih talasa od XV, a pogotovo u XVII veku⁷². Kronija pokazuje i ovom prilikom, odlično poznavanje istorijskih i političkih prilika u novim srpskim zemljama, razumevanje i reklo bi se naklonost za sudbinu srpskog naroda „ratničkog *par excellense*“, kome neće cvetati ruže ni pod novim gospodarima za koje ratuju, s jedne strane, a koji im uskraćuju skoro sva prava, pogotovo verska, ranije obećavana. Rusija za Srbe postaje nova nada za egzil, a to se u najvećoj meri odražava i na jezik i na književnost. I za srpsku i za hrvatsku književnost XVIII stoleće predstavlja raskid sa prošlošću, bilo da je u pitanju srednjovekovna vizantijska književnost, bilo katoličko-franjevačka za Bosnu i Hrvatsku, bilo humanističko-renesansna za Dalmaciju i Dubrovnik. Kao i svuda u Evropi, zaključuje Kronija, i u ovim zemljama bio je to vek „više radan nego blistav“, „bez pesničke duše, bez velikog srca, bez fantazije i osećanja“.⁷³

Posebno, četvrto poglavlje u svojoj *Istoriji* autor posvećuje „trijumfu narodne poezije u Srbiji“, određujući ga bliže podnaslovom čiji se emotivni naboj ne može zanemariti: *Srbija se budi*. Za razliku od do sada razmatranih istorija srpske i hrvatske književnosti, Kronija narodnu književnost implicitno svrstava u srpsko književno nasleđe⁷⁴. Posvećujući opravdano veliku pažnju oslobodilačkoj borbi Srba protiv Turaka, ustancima 1804. i 1815, Kronija prelazeći površno preko minornih književnih poslanika prve polovine veka, pažnju zadržava na „velikom otkrovenju“ Vuka Stefanovića Karadžića, na njegovoj reformatorskoj ulozi u pogledu srpskog književnog jezika i pisma, a nadalje, na njegovoj zaslugi za sakupljanje, beleženje i objavljivanje, a potom i za međunarodni uspeh srpske narodne poezije.⁷⁵ Njegoševom delu posvećuje nekoliko stranica, vrednujući *Gorski vijenac* kao njegovo najbolje delo („iako nije remek-delo za sebe i po sebi,

⁷² *Isto*, 171-172.

⁷³ A. Cronia, *nav. delo*, 189.

⁷⁴ *Isto*, 247, 573-588.

⁷⁵ „...a Vuk la fausta presentazione delle Muse serbe nel mondo letterario d' Europa“. A. Cronia, *isto*, 263.

Gorski vijenac se može posmatrati kao autentično remek-delo srpsko-hrvatske književnosti“).⁷⁶ O Branku Radičeviću ispisuje nadahnute stranice, visoko ocenjujući njegovu liriku, pogotovo ljubavnu, i njegov ukupan značaj za širenje Vukovih reformatorskih ideja na planu jezika.⁷⁷ Zanimljivo da Kronija, iako svrstanog među minorne pesnike i pisce, izdvaja Među Pucića, „dubrovačkog plemića“, „pesnika, književnika, istoričara, filologa, prevodioca sa različitih jezika na srpskohrvatski i na italijanski, tipičnog dalmatinskog bilingvistu, ali i italijanskog pesnika, čija pesma *Pozdrav Srbije Italiji*, prilikom svečanosti posvećenih Danteu 1865, vredi pomena“.⁷⁸

U dobro nađenom naslovu svog petog poglavlja *Mlada Srbija i stari romantizam*, Kronija na samom početku veli da su vojvođanski Srbi, kao i Hrvati, boreći se 1848. protiv Mađara, indirekto odrekli svojih snova o slobodi i slovenskom bratstvu. Ističe ogromnu ulogu „Ujedinjene omladine srpske“, „macinijevske inspiracije koja nije dugo potrajala“, pokreta koji je doveo do ideala „Velike Srbije“, s jedne strane, i osuda stranog i zapadnog od strane „visoke srpske kaste“, s druge. Za njegove glavne ciljeve označava ekstremni nacionalizam, politički liberalizam i socijalni antiklerikalizam, s tim što je u kneževini Srbiji ovo bila više politička borba, a kod vojvođanskih Srba nacionalna. „Omladini“ on pripisuje veliku ulogu za duhovno ujedinjavanje svih Srba preko Dunava i preko Drine i za književni procvat. Izvrstan poznavalac srpskih romantičara, „čika Jove-Zmaja“, „burnog životopisa“ Đurinov, „titanizma Kostićevog“, Kronija ipak u ukupnoj oceni ovog književnog perioda ne odoleva da ne uputi ironičnu opasku da se „romantizam koji je došao sa toliko zakašnjenja i toliko euforije, morao brzo razboleti i dospeti u fatalnu krizu: suviše je pobrkao patriotizam sa umetnošću, ekstazu sa ekspresijom, reči sa idejama, suviše je precenio osećanja. I zato je tako teško umirao“.⁷⁹

Realizam u Srbiji, književni pravac kojim se bavi u šestom poglavlju *Istorije*, razvijao se u vremenu obeleženom kralje ubistvima: 1868. u dinastičkim borbama ubijen je Mihailo Obrenović, potom 1903. i Aleksandar Obrenović. Bio je to krvavi period srpske istorije koji ipak nije zaustavio radikalnu književnu obnovu, iako se romantizam još uvek žilavo održavao. Vojvodina gubi primat i centar svekolikog kulturnog i književnog života premešta se u Srbiju. Poredeći s bitkom koju je početkom XIX veka vodio Vuk na književnom planu, Kronija ističe da se u drugoj polovini veka otvara nova epoha borbom Svetozara Markovića protiv dekadentnog romantizma. Marković greši, po Kronijinom sudu, što je književnost podvrgnuo političkim i socijalnim idealima, pogotovo ako se ima u vidu velik uticaj koji su imali njegovi spisi ne samo na politički već i na književni život u Srba. Kronijina ocena srpskih realista iscrpna je i kritički utemeljena pre

⁷⁶ *Isto*, 271.

⁷⁷ *Isto*, 272-277.

⁷⁸ *Isto*, 281.

⁷⁹ *Isto*. 287.

svega zahvaljujući odličnom poznavanju književnoistorijskih i kritičkih radova Stojana Novakovića, Svetislava Vulovića, Ljubomira Nedića, kojima daje važno mesto u *Istoriji*.⁸⁰

Pred Srbijom u XX veku, na putu ka modernosti, otvara se period različitih „izama“, čemu Kronija posvećuje šesti odeljak svoje knjige. Stavljajući procese modernizacije kulturnog i književnog života u Srbiji u šire istorijske i političke okvire, Kronija (citirajući Bogdana Popovića) naglašava da će, ovde, kao i drugde, „veliki izvor inspiracije, veliki lonac za topljenje modernosti“, biti Francuska, „neiscrpna fabrika književnih hemizama“.⁸¹ Ocenjuje da je književnost pre Prvog svetskog rata u punom procvatu u svim oblastima, lirici, prozi, drami i esejistici, a da je književni jezik dosegao visok poetski nivo. Podnaslovi njegovih odeljaka slikovito ilustruju i njegove književnoistorijske percepcije: tako je Šantić „pesnik tranzicije“, Rakić i Dučić su „umetnici reči“, Korolija, Čurčin, Pandurović, Dis, Luković su „pesnici bola“; S. Stefanović, M. Bojić, V. Petrović, „pesnici energije i patriotizma“. Što se pak tiče narativne proze, ona je na „tradicionalnom, realističkom koloseku“ (Čipiko, Kočić, Čorović, Uskoković, I. Sekulić, M. Janković, V. Miličević). Posebno mesto daje „originalnom pripovedaču“ Bori Stankoviću. Nušićevo delo karakteriše rečenicom: „Smejmo se. To je jedina uteha“. Stranicama posvećenim „doajenima kritike i književne istorije“, Kronija zaključuje ovo poglavlje srpske književne istorije, da bi je potom pratio u okviru zajedničke, jugoslovenske, književnosti.

Posle „bolne istorijske neumitnosti Prvog svetskog rata kada su se Srbi i Hrvati našli na suprotstavljenim, neprijateljskim stranama,“ stvaranje zajedničke države predstavljalo je nemali izazov za oba naroda. Srbi su, najpre, sami podneli teret velikog rata posle događaja u Sarajevu 28. juna 1914; Kronija sa neskrivenim simpatijama piše o stradanjima srpske vojske i njenom povlačenju preko Albanije i o ulozi koju je italijanska mornarica imala u njenom prebacivanju na Krf, „usred nebrojenih ratnih opasnosti“. Potom, o njenom trijumfalnom ulasku u Beograd 1. novembra 1918. i mesec dana posle, stvaranje srpsko-hrvatsko-slovenačkog kraljevstva.⁸² Kronija ističe: „Hrvati još jednom – kako reče Đusti – behu kolac u tuđim vinogradima. Potčinjeni Austriji, za nju su se borili na svim frontovima i za nju su izgubili više od stotinu hiljada ljudi“. *Inter arma* muze su začutale, pogotovo u Srbiji, a žrtve koje je pretrpela „književna porodica“ i imena, Uskoković, Kočić, Dis, Bojić Rajić, Miloš Vidaković, Pandurović, Korolija, samo su neka od postradalih u ratu ili u zatvorima i logorima. Kronija ukazuje na srpske napore da im se glas čuje u inostranstvu: na Krfu izlazi „Zabavnik“, improvizuju se izdavački centri, učestvuju u tome najbolji pisci, primećan je napor da se u porobljenoj otadžbini podigne moral i probudi nada. Istovremeno, u Hrvatskoj dolazi do živog artikulisanja ideje

⁸⁰ *Isto*, 353-354.

⁸¹ *Isto*, 408.

⁸² *Isto*, 513-514.

jugoslovenstva, bratstva sa Srbima u čemu prednjače zagrebačke revije „Savremenik“, „Grič“, „Hrvatska njiva“, „Književni jug“. Ova poslednja, praktično postaje prvi „centralni organ srpsko-hrvatski i u njoj i za nju pišu najbolja pera toga vremena, sa obe strane“. Populariše se u ovom časopisu ćirilica i ekavica, a njeni osnivači su Andrić, Ćorović, Branko Mašić, Niko Bartulović. Stvaranjem Jugoslavije 1918. ova revija gubi svoj *raison d' être*, njena misija je obavljena. Međutim, Kronija ocenjuje malo vrednom i ne mnogo značajnom književnost koja se razvila oko ovih revija, smatra da je važnija bila u tome vremenu prevodna književnost. Stvaranje zajedničke države Srba, Hrvata i Slovenaca, za Kroniju nije srećno rešenje: „Država sastavljena od naroda međusobno različitih – a ponekada i neprijateljskih – različitih po svojim osobinama, etničkim, geografskim i lingvističkim, političkim, duhovnim i ideološkim uslovljenostima, morala je imati posebno mudro i uravnoteženo rukovodstvo da bi bila stabilna. A upravo je to bilo ono što joj je nedostajalo“. Da bi, posle kraćeg pregleda burnih istorijskih događanja u periodu između dva rata, zaključio da je „Jugoslavija bila negacija jugoslovenstva“. Srbima pripisuje superiornost pobedničke strane u ratu, dinastiju i političko i vojno rukovodstvo, a Hrvatima snagu civilizacijske i političke obrazovanosti zbog koje ne trpe nikakvu vrstu dominacije. Stari separatizmi su brzo oživelili i nikakva ujediniteljska politika ih nije mogla da savlada. U literaturi, pak, ukrštaju se „novi“ i „stari“, nove misli, ukusi, ideje. U poeziji se javljaju novi „izmi“.

Započinjući Milošem Crnjanskim ovo književno razdoblje, Kronija će pobrojati sve najvažnije srpske pesnike i pisce između dva rata (Sibe Miličić „dobar prevodilac Leopardija“, B. Kovačević, D. Maksimović, A. Savić-Rebac, S. Vinaver, T. Manojlović, R. Petrović, R. Drainac, M. Dedinac, A. Vučo, D. Matić, D. Aleksić, Lj. Micić, D. Blagojević, R. Ratković...). Opominje da u ovome periodu između dva rata komunistički pokret jača i utiče na književnost, pogotovo na prozu, usmeravajući je ka socijalnim temama. U najbolje prozaiste ubraja Ivu Andrića, posvećujući njegovom književnom delu nekoliko stranica. Izdvaja i B. Ćosića, a među „osrednje“ pisce ubraja D. Vasića i M. Kašanina, S. Živadinovića, H. Huma, D. Radića. Ocenjuje da je pozorišni život u tom periodu oskudan i nabraja najznačajnije pozorišne kritičare. Posebnu pažnju posvećuje „izvrsnim filolozima“, P. Kolendiću („dragoceni skupljač neizdatih tekstova i italijanskih izvora u staroj dalmatinsko-dubrovačkoj književnosti“), D. Pavloviću, M. Ristiću, M. Bogdanoviću, V. Gligoriću, M. Savkoviću, koji je „skroman, ali zaslužan nastavljajući Skerlića“.⁸³ Ocenjujući ovaj period u celini, Kronija smatra da je on više u silaznoj negoli u uzlaznoj liniji i da je uprkos svim svojim „izmima“ ovo statičan a ne dinamičan period srpske književnosti, i u tom smislu ispod onog koji mu je neposredno prethodio. Kao opravdanje ili kao osu-

du, moglo bi se reći da je „jugoslovenska bezvoljnost porazno uticala i na srpsku književnost“, zaključuje on.⁸⁴

Poslednji i posebni odeljak u knjizi, Kronija posvećuje „narodnim muzama“; prema njegovim rečima „to je poezija koja ima veoma osobitu fizionomiju i koja je, u svojoj dugoj evoluciji u vremenu i prostoru i ideologiji, bila nešto posebno, i tako je treba razmatrati. A književna historiografija tradicionalno i jedinstvenim suglasjem, priznaje joj to pravo, što je i već dokazana nužnost“.⁸⁵ Nazivaju je usmenom, objašnjava bliže Kronija, jer se prenosi „od usta do usta“, „tradicionalnom“ jer je ishodište i viševekovna baština celog jednog naroda, prenošena i širena preko naroda čije misli, ukus i jezik odslikava i tumači, zovu je i „anonimnom“ jer njenom tvorcu ne znamo ni ime, a on predstavlja osećanja običnog čoveka, briše sopstvenu individualnost i utapa je u anonimnost narodne duše, u njoj se inkarnira i njoj se prilagođava. Moglo bi se reći, zaključuje Kronija citirajući Dozona, da je to „poezija koja nije stvarana od celog naroda, već za celi narod“. Narod, kolektivno biće, dakle ne stvara, nego ponavlja, a svojom senzibilnošću čini da pesma izgleda kao da je zajednička tvorevina hiljada duša i jezika.⁸⁶ Odredivši se tako prema mnogobrojnim teorijama o nastanku narodne poezije, Kronija, dalje, u opštim crtama daje istorijat predvukovskog i vukovskog perioda i objavljivanja narodnih pesama, njihove podele, najvažnije cikluse, a *Smrt majke Jugovića* u prevodu Petra Kasandrića u celosti štampa kao primerak antologijske lepote.

Pored izvršne filolološke sprema (znalac je mnogih slovenskih jezika, a srpskohrvatskog odličan), Kronija je pre svoje književnoistorijske sinteze, objavio u posebnim knjigama, pored *Srpskohrvatske narodne poezije* i knjige *Stara srpsko-hrvatska književnost u Dalmaciji* (u kojoj je delimično obradio i dubrovačku književnost) i *Srpsko-hrvatsko pozorište*.⁸⁷ Dodajmo tome i brojne studije i monografije iz ove materije, kako književno-istorijske tako i jezičke, pa se lako može razumeti zašto je Kronijina *Istorija srpskohrvatske književnosti* ne samo bolja od svih prethodnih, već i od onih koje će uslediti. Preko dvadeset godina pripremao je on svoju veliku sintezu, a kada je do nje došlo napravio je, vođen didaktičkom namerom, i izbor najlepših stranica srpskohrvatske književnosti, sa propratnim beleškama o svakom piscu i sa sopstvenim prevodima iz narodne poezije.⁸⁸ Novina Kronijinog viđenja srpskohrvatske književnosti ogleda se u preispitivanju postojećih estetičkih sudova i u novom osvetljavanju bilo književnih pojava, bilo pojedinih pisaca. Tako je, na primer, Kronija umanjio značaj glagoljske književnosti, a sa druge strane pozitivnije ocenio

⁸⁴ *Isto*, 534.

⁸⁵ *Isto*, 573.

⁸⁶ *Isto*, 573-574.

⁸⁷ A. Cronia, *Poesia popolare serbo-croata*, Padova, 1949; *L' antica letteratura serbo-croata di Dalmazia*, Bologna 1914; *Teatro serbo croato*, Milano 1954.

⁸⁸ A. Cronia, *Le più belle pagine della letteratura serbo-croata*, Milano, 1963.

period katoličke obnove u Hrvata. Novom ocenjivanju podvrgao je dubrovačke autore XVI i XVII veka smatrajući ih preceđenim, a videli smo da je celokupnu ovu književnost smatrao plagijatorskom, što mu je kod Hrvata (a dirnuo je i Krležu) veoma naškodilo, te osporavanje Kronijinih sudova ovde doseže razmere potpunog negiranja. Nisu ni Srbi izbegli oštar Kronijih sud, te je, tako, gotovo celokupna srpska srednjovekovna književnost, sa retkim izuzecima, dobila lošu ocenu, ili, tačnije, za Kroniju prava književnost u Srba počinje tek u XIX veku sa Vukom i romantičarima. Iako je istorijski kontekst na kome s razlogom insistira važan za književni razvoj jednoga naroda, Kronija ponekad, negativno ocenjujući istorijski i politički trenutak (kao u slučaju stvaranja zajedničke jugoslovenske države) prenosi to i na književnost, nemajući uvek ni sluha ni dobre volje za njeno pravičnije vrednovanje. Međutim, uprkos nekim preterivanjima i ostrašćenostima, Kronija je prvi istoričar književnosti Srba i Hrvata u Italiji koji je u svoj posao uneo ne samo strasti i emocije, već i zahtev da se da „literaturi ono što je literatura“, da se u njoj ne vidi samo „dokument“, „rukopisi, jezik, istorija, sociologija“, itd. A to je bila greška, smatra on, mnogih srpskih i hrvatskih istoričara književnosti, čiji rad, uzgred rečeno, odlično poznaje.

Drukčije od ostalih svojih prethodnika na istome poslu, Đovani Maver, slavista i prevodilac, organizovao je svoje viđenje srpske i hrvatske književne istorije. Njegova *Srpsko-hrvatska književnost* (zajedno sa slovenačkom) deo je višetomne *Istorije modernih književnosti Evrope i Amerike* i nalazi se u njenoj šestoj knjizi, pored književnih istorija Lužičkih Srba, Čeha i Slovaka, Bugara, Mađara i Grka i zaprema oko 177 stranica.⁸⁹

U uvodnom delu, Maver se bavi problemom zajedničke nominacije srpske i hrvatske književnosti u dotadašnjoj italijanskoj književnoj historiografiji. Polazeći od činjenice da su kulturološki uslovi na teritorijama koje su zauzimali Srbi i Hrvati bili i jesu od srednjeg veka do danas veoma složeni, jer se tu susreću i sukobljavaju Istočna i Zapadna Evropa, pravoslavlje i katoličanstvo, pitanje da li postoji jedinstvena srpskohrvatska književnost ili, pak, ovi narodi imaju svoje posebne književnosti, ne bi trebalo ni da se postavlja, smatra on. Naprotiv, razlike među njima su se vekovima samo izoštravale. Međutim, neki činiooci su doprineli da razdvajanje dvaju susednih južnoslovenskih naroda bude manje odrešito: najvažniji činilac jeste nesumnjivo turska dominacija, potpuna u slučaju Srba, delimična u Hrvata, koju su vekovima trpeli i koja ih je držala izvan plodotvornog zapadnog uticaja, što bi ujedinjavalo njihove običaje, navike i težnje. Tome su doprinosile i mnogobrojne srpske izbeglice i pre, a pogotovo posle turskog osvajanja, koje su se nastanjivale na do tada hrvatskim zemljama, donoseći svoj lokalni govor, to jest, jezik. Epsku narodnu

⁸⁹ Giovanni Maver, *Letteratura slovena. Letteratura serbo-croata in Storia delle letterature moderne d' Europa e d' America*, diretta da Carlo Pellegrini, vol. VI, Milano 1969, 99-176.

poeziju, u tom smislu, Maver smatra najboljim pokazateljem ovog približavanja jer je gotovo nemoguće u njoj izdvojiti srpske od hrvatskih pesama. Ovo zajedničko nasleđe oba naroda istovremeno je, smatra on, jedina plodotvorna, originalna književna tradicija.⁹⁰ Ono, pored dalmatinsko-dubrovačke književnosti, bilo je ključni razlog da Hrvati u prvoj polovini XIX veka usvoje štokavski dijalekat za svoj književni jezik. Tako je na književnom polju skoro u potpunosti uklonjena bilo kakva lingvistička prepreka između dva naroda.⁹¹ Zaključak koji se implicitno nameće, iako ga autor eksplicitno ne iznosi, jeste da su Hrvati za svoj književni jezik uzeli jezik narodne poezije i stare dalmatinsko-dubrovačke književnosti, to jest, *srpski jezik kojim su govorili svi Srbi i samo manji deo Hrvata*. Ove činjenice pre Maveru nisu nikada bile tako jasno izložene, iako se ne možemo složiti da se dalmatinska književnost u celini može smatrati štokavskom.

Pogled na književnosti oba naroda dovodi do zaključka da uprkos ovom važnom integrativnom elementu kakav je zajednički književni jezik, one beleže periode naizmeničnog približavanja i udalžavanja, ovo poslednje češće i značajnije. „Zajednički pisci“ su više izuzetak nego pravilo i samo poslednjih nekoliko decenija (književnost posle Drugog svetskog rata, m.p.) sa dvostrukog koloseka ove književnosti prelaze na jednostruki, ističe Maver. U tom smislu paradigmatičan je i ne slučajan primer Ive Andrića, pisca poreklom iz Bosne, zemlje u kojoj su ova „dva plemena“ toliko izmešana i povezana zajedničkim lokalnim tradicijama da se ne mogu razdvojiti. Čak je podela na pravoslavce i katolike sve manje značajna, a „muslimani se ne mogu nazvati Hrvatima, iako se većinom osećaju bliži Hrvatima nego Srbima“, zaključuje on.⁹² Imajući, dakle, u vidu nedostatke teze o zajedničkoj srpskohrvatskoj književnosti ili one druge o odvojenim i međusobno nezavisnim književnostima, Maver se zalaže za kompromisno rešenje koje bi, sledeći etape njihove istorije, na pravi način osvetljavalo bliskosti i razlike u književnim delima Srba i Hrvata. Po njemu, činjenica da pišu različitim pismima nema za književnog istoričara nikakvu važnost, koliko je, s druge strane, važno zajedništvo narodne književnosti. Zato će on narodnoj književnosti dati prvo i najvažnije mesto i njome započeti svoj književno-istorijski pregled.

Isti politički i socijalni uslovi koji su u krajevima pod turskom dominacijom učinili gotovo nemogućim svako umetničko književno stvaranje, pogodovali su procvatu narodne književnosti koja, veli Maver, prevazilazi čisto folkloristički aspekt i pojavljuje se kao „spomenik apsolutno jedinstvene posebnosti i retke pesničke snage“ („monumento di assoluta singolarità e di rara potenza poetica“).⁹³ Potom nabraja njene žanrove, cikluse, pominje njen uspeh u prvim decenijama XIX veka na međunarodnom planu. Na pitanje kada, gde i kako je

⁹⁰ G. Maver, *Letteratura serbo-croata, Introduzione*, 99.

⁹¹ *Isto*, 100.

⁹² *Isto*, 100.

⁹³ *Isto*, 101.

nastala epska narodna poezija koje sebi postavlja, Maver smatra da se sa sigurnošću ne može odgovoriti: neki književni historičari (čije tvrdnje uzgredno stavlja pod znak pitanja) mišljenja su da su nastale u srednjem veku; drugi, zbog velikog broja pesama vezanih za Kosovsku bitku i Marka Kraljevića vezuju njihovo poreklo za srpsku srednjovekovnu državu i njeno usitnjavanje u vazalne državnice; treći pak, pošto su mišljenja da su u pesmama prisutni elementi zapadnoevropske viteške poezije, smatraju da im je ishodište u jadranskom priobalju, tačnije u Dubrovačkoj republici koja je bila najvažniji posrednik u odlivu materijalnih i kulturnih dobara sa zapada ka istoku, a XVI vek određuju kao vreme njihovog nastanka. Ne odbacujući do kraja nijednu od ovih teza, Maver se zalaže za generički i komparativni pristup ovome problemu, ukazujući da je epska narodna poezija mogla nastati upravo kao posledica političkog, kulturnog i društvenog poremećaja, kao raskid s prošlošću, čiji se ideali, u nemogućnosti da se ostvare, prelivaju u narodnu pesmu i prenose s kolena na koleno. Ishodište bi moglo biti živo sećanje na slavnu prošlost, na Dušanovo carstvo koje se pesmom obnavljalo, preocenjivalo i oživljavalo. Njeno se širenje po hrvatskim krajevima može objasniti jednostavnom činjenicom prinudne migracije srpskog življa pod turskim naletima u krajeve koje su naseljavali Hrvati, u koje su Srbi donosili i svoje pesme, preuzimane potom i od svih okolnih hrišćanskih naroda u zajedničkom antiturskom raspoloženju. To, međutim, Maver nigde ne izvodi kao zaključak, iako sve što nabraja vodi takvom zaključivanju. On smatra da se tek od 1500. godine može govoriti o sigurnom postojanju epskih narodnih pesama i navodi izvore za ovu tvrdnju, mahom iz Dalmacije i Hrvatske. Potom Fortisu odaje priznanje da je ovu poeziju na velika vrata uveo u Evropu. Pominje Vuka i njegov značajan i sistematski rad na skupljanju narodnih pesama, umanjujući mu značaj stavljanjem njegov rad u istu ravan sa sličnim radovima Tomazea i Matice Hrvatske. Pominje i najvažnije pevače, Višnjića i Podrugovića, a prema stihu na kojem su ispevane, deli ih na „bugarštice“ i „deseteračke“. Smatra da su bugarštice poreklom iz katoličkih krajeva i da pokazuju jednu „manje arhaičnu, balkansku a više zapadnu civilizaciju“. Što se, pak, tiče uloge pevača, o kojoj se dosta govorilo poslednjih decenija, stoji se na stanovištu da je svaka interpretacija istovremeno i individualna kreacija. Dalje, podvlači da su narodne pesme tesno vezane za određenu muzičku formu, to jest, pevači svoje kazivanje izvode uz gusle.⁹⁴

Drugo poglavlje posvećuje Maver književnosti srednjeg veka, praćeci naizmenično njen razvoj u Srba i Hrvata. Ocenjuje da se na osnovu latinične književnosti Hrvati upućuju ka stvaranju nacionalne književnosti u XV veku (glagoljsku ocenjuje kao „fossilizovanu i lišenu sopstvene životnosti“). Suprotno tome, vezivanje Srba za učeni, crkveni jezik, kakav je staroslovenski, pogodovalo je književnom razvoju tako da je od početka XIII veka Srbija postala na Balkanskom

poluostrvu najjači književni centar. Ona je u najvećoj meri zavisila od srpske srednjovekovne države i manastirskog života. Međutim, ukoliko bi se na ovu književnost primenili kriterijumi originalnosti i književnoumetničke vrednosti, njena vrednost i raznovrsnost bila bi znatno umanjena. Kao najdragoceniji, izuzetan književni spomenik, izdvaja Maver *Zakonik cara Dušana*, jer svedoči o visokom nivou na kome je bila Srbija u srednjem veku na pravnom polju, dodajući da se on u nekim svojim delovima inspirisao statutima dalmatinskih gradova.⁹⁵ Tako se i Maver priklonio već iznetom sudu nekih svojih prethodnika.

Dalmatinsko-dubrovačka književnost, smatra Maver, čija je osnovna karakteristika trojezičnost (pisana je, kako kaže, na italijanskom, latinskom i hrvatskom), rezultat je jedinstvenog dalmatinskog kulturnog podneblja i u svojim opštim linijama „veran refleks suvremene joj italijanske književnosti“, što ne znači da se njena vrednost i značaj mogu zanemariti. Kao ključni argument za ovo svoje tvrđenje, Maver navodi da se u slovenskom svetu od XV do XVII veku samo Poljska može pohvaliti boljom literaturom. U XVI veku, iako u početku pod uticajem susednih dalmatinskih spisatelja, pisci Dubrovačke republike preuzimaju vođstvo i tu se stvaraju najvažnija književna dela. Maver ne pravi nikakvu lingvističku razliku između dela pisanih u Damaciji (čakavsko-ikavski dijalekt) i onih u Dubrovniku (zapadnohercegovački, štokavski dijalekt) imenujući jezik ove književnosti kao hrvatski. Iako to nigde nije izričito rečeno, njegova prikrivena polemika sa Kronijom, kako u pogledu nominacije jezika, tako i u pogledu ocene vrednosti ove književnosti, više je nego očigledna.⁹⁶

Zadržavajući se kratko na masovnim migracijama srpskog življa pred turskim pogromom krajem XVII veka u Vojvodinu i istočnu Slavoniju i njihovom kontaktu sa zapadnom civilizacijom, navodi njihovo „izvesno vizantijsko-pravoslavno podozrenje prema svemu onome što bi se moglo obeležiti kao jeres“, potom i na njihovom jačanju odnosa sa pravoslavnom Rusijom, pogotovo prihvatanje knjiga, učitelja i veroučitelja, Maver smatra da su se tek pod Josifom II stekli uslovi za obnovu srpske književnosti. Uticaj iluminističkih struja i postepena emancipacija od crkve, učinili su da se pojave prva književna dela na slavenosrpskom (Rajić, Zaharije Orfelin) međutim, pravog reformatora Maver vidi u Dositeju Obradoviću kome pripisuje i reformatorsku ulogu na jezičkom planu jer je, u granicama mogućeg, zahtevao da se piše na „na našem prostom srpskom jeziku“ („nostra semplice lingua serba“). Iako Dositej sam nije uspeo da iznese jezički reformu, bez njegovog primera „revolucionarni poduhvat“ Vuka Stefanovića Karadžića ne bi bio moguć. Druga zasluga Dositejeva, po mišljenju Mavera, jeste stečeni uvid, na osnovu ličnog, doživljenog iskustva, u jezičku situaciju u zemljama naseljenim Srbima i Hrvatima. Isticao je zato uvek suštinsko jedinstvo Srba i Hrvata: „Ko je taj koji ne zna da stanovnici Crne Gore, Dalmacije, Hercegovine, Bosne,

⁹⁵ *Isto*, 111-114.

⁹⁶ *Isto*, 120.

Hrvatske, Slavonije, Srema, Bačke, Banata govore svi istim jezikom?“ Za Maveru verska razlika nije imala bilo kakav značaj jer „Bosanci i Hercegovci se nazivaju Turcima zbog njihove vere, ali što se tiče roda i jezika poslednji potomci neće biti drukčiji od svojih predaka“.⁹⁷

Početak XIX veka donosi Srbima „snažan kulturni preporod“, brz i radikaln, budući da ga su pripremili Dositej i njegovi sledbenici. Na književnom planu mogu se pratiti dva međusobno paralelna i često divergentna procesa: dositejevski linija pisaca na teritoriji Austrougarske monarhije, čija je aktivnost uglavnom obeležena prevodima i preradama sa stranih jezika (nemački, manje mađarski); drugu, barem prvih nekoliko decenija predstavlja Vuk, čovek čija se neobična sudbina ne može porediti sa bilo kojom u drugim književnostima, ocenjuje Maver. Pod uticajem „iluminističko-romantičarske“ ideologije Jerneja Kopitara, Vuk je, od samog početka svestan „potrebe za stvaranjem istinski nacionalne srpske kulture, koja bi se zasnivala isključivo na kulturnom nasleđu naroda, prenesenom u umetnička dela i to na narodnom, govornom jeziku.“⁹⁸ Maver pobraja glavne pravce Vukove delatnosti i najvažnija objavljena dela. Napominje da su njegove ortografske, gramatičke i lingvističke inovacije bile decenijama napadane i osporavane, naročito od strane srpske crkve. Njegov pravopis će biti zvanično prihvaćen u Srbiji tek četiri godine po njegovoj smrti. U svom pregledu srpskih pisaca XIX veka i u njihovoj oceni (Lazu Kostića, na primer, priznaje samo kao dramskog pisca), Maver će posebnu pažnju posvetiti Njegošu, detaljno analizirajući *Gorski vijenac* čija je „originalnost i vrednost“ pre svega u činjenici: „što je ujedno pečat vremena prošlog i glasnik vremena novog“.⁹⁹ Zanimljiva je i tačna i opaska Maverova da srpski pisci iz Dalmacije, Matavulj i Ćipiko, svoja najbolja dela daju kada se drže rodnoga podneblja, a znatno slabija kada pređu u srbijansku sredinu: „očigledno da su ta dva sveta suviše različita da bi ih isti pisac mogao umetnički opisati“.¹⁰⁰

Književnosti XX veka, Maver je posvetio posebno poglavlje, zajedničko za Srbe i Hrvate, budući da su ove dve književnosti sada već veoma bliske: godina 1900. je za obe prelomna, od nje se kreće novim putevima, u sličnim pravcima: produblje se jaz između „starih“ i „mladih“, koji se i generacijski poklapa. „U malom broju književnosti“ veli Maver, „smena generacija se obavila tako radikalno i tako brzo, kao u literaturama južnih Slovena oko 1900. godine“.¹⁰¹ „Mladi“ su veoma brzo ostvarili kontakt sa zapadnim književnostima, a i sa ruskom i nordijskom, težeći da tako „deprovincijalizuju“ dotadanju književnost, vodeći je ka književnoj kulturi duže i bogatije tradicije, s jedne strane, i kidajući veze sa dotadanjim književnim zahtevima na formalnom, tematskom i funkcionalnom planu, s druge. Što je u praksi

⁹⁷ *Isto*, 127.

⁹⁸ *Isto*, 143.

⁹⁹ *Isto*, 149.

¹⁰⁰ *Isto*, 155.

¹⁰¹ *Isto*, 158.

značilo ostvarivanje potpune autonomije za književno stvaralaštvo, posebno za poeziju, koju teže da vrate njenoj suštini i tako je podignu na viši umetnički stepen. Nova generacija pesnika, ocenjuje Maver, sigurno je imala strože umetničke zahteve. Ovakvi zahtevi nisu kod Srba i Hrvata doveli do istih rezultata: Hrvati (i Slovenci) blisko su sledili bečki pokret „moderne“, a Srbi, napuštaju Beč, svoj dotadanju kulturni centar, vezujući se za Pariz, za francusku kulturu i posebno za poeziju (parnasovce i simboliste). Ipak, zajednička im ostaje „tendencija ka egzotičnom estetizmu“. U ovom delu svog književnoistorijskog pregleda, Maver koristi i zajedničku nominaciju – srpskohrvatski pisci – to jest, srpskohrvatska poezija.¹⁰² Među srpskim pesnicima iznenadujuće visoko mesto Maver daje Svetislavu Stefanoviću, a Boru Stankovića, to jest, njegov roman *Nečista krv*, ocenjuje kao „remek-delo srpske proze“. Ističe i presudnu ulogu u tom periodu kritičara Jovana Skerlića, čija je „diktatura koja je trajala duže od jedne decenije, ispala više na štetu nego na korist srpske književnosti“. Maverove simpatije su neskriveno na strani Bogdana Popovića, „obrazovanijeg“ od Skerlića i zagovornika koncepta „umetnost radi umetnosti“. Smatra, takođe, da je preterano tvrditi da su balkanski ratovi, Prvi svetski rat i stvaranje jugoslovenske države radikalno promenili književni razvoj u Srba i Hrvata. Ovi politički (manje socijalni) potresi samo su dali nove podsticaje piscima koji su se pojavili između 1900-1914, utičući pre svega na njihove lične sudbine. Dopušta, međutim, da je njihova politička unifikacija dovela do izvesne duhovne dezorijentacije, što se ispoljilo u nekim konkretnim vidovima: njihovo približavanje je brže i odlučnije, uprkos nekim centrifugalnim tendencijama; interes za socijalne teme se smanjuje, rodoljubivo osećanje nestaje iz poezije i proze, kao i kult forme, i načelo „umetnost radi umetnosti“. Zamenjuju ih nastojanje za najvećom mogućom slobodom koja katkada doseže granice negacije i razlaganja svakog formalnog oblika, traže se novi oblici, ili kopča sa pređašnjim, za nove sadržaje. Slobodni stih je jedan od pozitivnih rezultata. U odnosu sa drugim književnostima ima lutanja: od veoma tesnih veza do potpunog oslobađanja od svakog uticaja. Poezija napušta epsko-narativni i egzotični pravac i postaje refleksivna, intimistička ili univerzalistička. Proza se oslobađa provincijskog, u nju ulaze lirski elementi, postaje „većma nezainteresovana, objektivnija, suštastvenija“. ¹⁰³ Među srpskohrvatskim pesnicima izdvaja Maver po značaju Tina Ujevića i Desanku Maksimović, a među prozaistima Krležu i Andrića, za kojeg veli da „srpskohrvatska književnost nije imala do sada pripovedača tako kontrolisanog, tražioca tako produbljenog, stilistu tako iskusnog. On je od svih drugih najdostojniji da bude poznat u svetu“. ¹⁰⁴ Tako Maver najavljuje period učestalih pojavljivanja Andrićevih najvažnijih dela, pogotovo od njegovog dobijanja Nobelove nagrade za književnost.

¹⁰² *Isto*, 159.

¹⁰³ *Isto*, 169-176.

¹⁰⁴ *Isto*, 176.

Maverov književnoistorijski pregled književnosti Srba i Hrvata u mnogo čemu se razlikuje o dotadanjih sličnih radnji. On teži sintezi, preciznom estetičkom sudu i ima u velikoj meri esejistički karakter. Umanjuje značaj istorijskih događanja, ne bavi se na pravi način jezikom, priklanja se skrivenoj polemici, pogotovo sa Kronijom. Što se pak tiče njegovog određivanja prema karakteru ove književnosti, to jest, ovih književnosti, u smislu njene pripadnosti srpskom ili hrvatskom narodu, Maver pokazuje veliki stepen nesigurnosti, proizvoljne i ne uvek dosledne atribucije, kao uostalom i njegovi prethodnici.

Književnosti Jugoslavije,¹⁰⁵ Bruna Meridija, uglednog slaviste, poloniste, predstavlja sintezu svih južnoslovenskih književnosti na tlu sada već bivše Jugoslavije, od njihovog nastanka do šezdesetih godina prošlog veka. *Književnost Srba i Hrvata*, kako je naslovljen prvi i najobimniji deo ove knjige (slovenačka, a pogotovo makedonska književnost, koju razmatra na samom kraju, dobile su neuporedivo manji prostor) započinje kraćim *Uvodom* posvećenim problemu književnih jezika u Jugoslaviji. Meridi je izričit u stavu da je „srpskohrvatski jezik u suštini jedinstveni jezik“ („il serbocroato costituisce, in sostanza, una lingua unitaria“), iako postoje, u ograničenom broju leksičke i druge, više sintaksičke nego morfološke, različitosti. U sažetom pregledu dijalekata srpskohrvatskog jezika, on podvlači značaj opredeljivanja Hrvata za štokavski dijalekat kada su oni i na taj način „pokazali da hoće da stvore uslove za jedinstveno jezičko sredstvo za sve Srbe i Hrvate“. Slovenački i makedonski jasno izdvaja od srpskohrvatskog, dajući o njima samo uzgredne napomene.

Posle kraće istorijske panorame u prvom delu knjige, naslovljenom *Od početaka do XVIII veka*, u kome je svakako najvažnije Meridijevo isticanje sveslovenske ideje („slovinstvo“) počev od Orbina, Pribojevića, Križanića i naročito Andrije Kačića-Miošića, koja će južne Slovene pripremiti za „ambiciozni program ujedinjenja u XIX veku“, Meridi u poglavlju *Srednji vek* prati razvojne tokove srpske i hrvatske književnosti i pismenosti. U okviru hrvatske književnosti, Meridi piše o prodoru ćirilice u jadransko priobalje, posebno u Dubrovačku republiku (*Libro od mnogijeh razloga*), kao i *Letopis popa Dukljanina*, delo koje „opisuje, uz slabu preciznost, hrvatska (!) i crnogorska (!) istorijska zbivanja do sredine XII veka“.¹⁰⁶ Srpska srednjovekovna književnost značajna je za Meridija pre svega kao istorijski izvor (biografije), a o visokom stepenu kulturnog razvoja sredinom XIV veka, svedoči *Dušanov zakonik* koji je istovremeno značajno književno delo i važan pravni tekst, „koji pokazuje srodnosti sa statutima dalmatinskih gradova koji istovremeno nastaju“.¹⁰⁷ Zanimljiva je ocena Meridijeva koju daje srpskim književnim delima posle Kosovske bitke. Ovi, „poslednji srpski književni glasovi možda

¹⁰⁵ Bruno Meriggi, *Le letterature della Jugoslavia*, in *Le letterature del mondo*, Milano 1970.

¹⁰⁶ *Isto*, 22.

¹⁰⁷ *Isto*, 23.

jesu najoriginalniji od svih drugih“, a misli, pre svega, na *Slovo ljubve* i Jefimiju.¹⁰⁸

Drugo poglavlje svoje *Istorije* Meriđi posvećuje XVI veku i tako ga naslovljava, baveći se posebno italijanskim uticajima u Dalmaciji, a treće, književnosti XVII veka, ostajući na terenu dalamtinsko-dubrovačke književnosti. Ovu književnost, pisanu na tri jezika, nedvosmišleno imenuje kao „hrvatsku“ u onom slovenskom delu, prihvata ocenu da je imitatorska i lišena prave pesničke vrednosti, ali joj ipak ne osporava svaku umetničku vrednost. Smatra da ona predstavlja „plodan period hrvatske književnosti“. Marina Držića smatra jedinim vrednim dramskim piscem XVI veka, a Gundulića „najvećom zvezdom“ dubrovačkog XVII stoleća. U četvrtom i petom poglavlju, posvećenim XVIII veku, Meriđi se bavi akademijama u Dalmaciji i Dubrovniku, ali i književnim pojavama u Slavoniji, tragovima renesanse u Srbiji i Dosittejom.

Drugi deo svoje *Istorije* Meriđi naslovljava *Od nacionalnog buđenja do stvaranja jugoslovenske države* i u njemu obrađuje periode romantizma, realizma, potom i modernizma u Hrvatskoj i u Srbiji. U *Uvodnoj reči (Premessa)* on slika u kraćim crtama oslobodilačke ratove južnih Slovena, a pre svega Srba, za oslobađanje od Turaka i stvaranje zajedničke države 1918. Potom se bavi „ilirizmom“ kod Hrvata, kao jednim od preduslova kulturne unifikacije sa Srbima. U delu koji se odnosi na srpsku književnost, on opisuje književne poslenike koji će dovesti do „velikog procvata“ u XIX veku (Mušicki, Vidaković, Sterija, Sarajlija), potom ističe reformatorsku ulogu Vuka, pesničko delo Njegoša, baveći se detaljno analizom *Gorskog vijenca*¹⁰⁹. Ocenu o ulozi „Ujedinjene omladine srpske“ preuzima skoro doslovno od Kronije, a Lazu Kostića smatra „inovatorom na polju književnog jezika“. Kada je u pitanju srpska književnost iz doba realizma, Meriđi podvlači uticaj ruskih pisaca Černiševskog, Dobroljubova i Pisareva na Svetozara Markovića, a preko njega i na srpske prozaiste toga doba. Ovaj uticaj biće potom potisnut uticajima francuskih pisaca, pogotovo romansijera u poslednjim decenijama XIX veka. Kulturna prestonica se premešta iz Novoga Sada u Beograd, i Srbija postaje prirodni centar kulturnog okupljanja. U opštim linijama, obuhvatajući gotovo sve važnije pisce, Meriđi će ih pobrojati bilo u okviru proze, ili poezije, zastajući kratko i na razvoju pozorišta¹¹⁰.

U desetom poglavlju, Meriđi se bavi *Modernizmom u Srbiji*, precizirajući podnaslovima da je reč o novim strujama („le nuove corenti“) i o novim pesničkim pravcima („gli indirizzi poetici“) u srpskoj književnosti. Od Rakića i Dučića, kojima posvećuje srazmerno najveću pažnju, preko Pandurovića, Disa, S. Stefanovića, do V. Petrovića i M. Bojića, Meriđi ne izostavlja nijednog važnijeg srpskog pesnika, a slično se može reći i za njegovu analizu srpskih prozaista. Zanimljivo

¹⁰⁸ *Isto*, 24.

¹⁰⁹ *Isto*, 122.

¹¹⁰ *Isto*, 137-158.

je, međutim, da Meriđi, više i temeljnije od svojih prethodnika piše o Ćipiku i Kočiću, dok Matalulja i ne pominje. Pominje Uskokovića i Isidoru Sekulić, a pravi mali esej piše o Bori Stankoviću. Na planu dramske književnosti ističe B. Nušića, jedinog kojeg u tom žanru vredi pomenuti.

U trećem delu svoje studije, Meriđi piše o „modernoј i savremenoј književnosti“, ali veliki prostor daje istorijskim zbivanjima između dva svetska rata, osvrnuvši se i na period posle 1945. godine i stvaranje nove jugoslovenske federacije. Uprkos naporima da se stvori jedinstvena „jugoslovenska književnost“ u ovom periodu između dva rata, jasno se uočavaju dva toka književnog razvoja različita u Srba i Hrvata. Za srpsku poeziju ovo je period eksperimentisanja i pored kasnoromantičarske struje koja žilavo opstaje, uočavaju se novi pesnički pravci, pre svih nadrealizam. Crnjanski, S. Miličić, D. Maksimović, R. Petrović, A. Vučo, D. Matić, R. Drainac, M. Dedinac, Meriđi ne izostavlja nijednog važnijeg srpkog pesnika tog vremena, kao što će i u proznom stvaralaštvu pobrojati uz najveće, Andrića, i B. Ćosića, i H. Huma, S. Živadinovića, D. Vasića i D. Radića. Andriću, pak, Meriđi posvećuje najveći prostor, analizujući detaljno njegova najvažnija dela i ilustrujući svoja zapažanja iscrpnim citatima.¹¹¹

Poslednjih tridesetak godina, naslov je poslednjeg poglavlja Meriđijevog pregleda srpske i hrvatske književnosti i on nedvosmisleno sugerise ono što će autor i izrikom reći da se sada može govoriti o zajedničkoј jugoslovenskoј književnosti. Pisci, hrvatski i srpski (I. G. Kovačić, D. Tadijanović, O. Davičo, B. Ćopić, D. Ćosić, M. Lalić, M. Selimović, V. Desnica, P. Šegedin, R. Marinković, M. Matković, J. Popović, J. Kaštelan), koji su svoju književnu delatnost započeli pre rata, a negovali za vreme rata i posle rata, bili su tvorci zajedničke, jugoslovenske književne realnosti u novoj jugoslovenskoј političkoј realnosti, stvorenoj posle 1945. godine. Meriđi smatra da u tome razdoblju poezija zaostaje za prozom u nedostatku pravih talenata, a posebnu pažnju posvećuje Oskaru Daviču, detaljno pišući o njegovim romanima.¹¹²

U *Dodatku*, na samome kraju, bavi se Meriđi i narodnom književnošću, tačnije narodnom poezijom. Nju stavlja u zajednički srpskohrvatski književni prostor i u njemu joj daje visoko mesto. U najkraćim crtama bavi se njenim izlaskom u evropski kulturni prostor, karakteristikama lirskih i epskih pesama, poreklom i starošću, podelama na cikluse, pevačima i zapisivačima. On joj ni izdaleka ne daje onaj značaj koji su joj pridavali njegovi prethodnici.

Način na koji je organizovao svoje izlaganje o srpskoј, hrvatskoј i jugoslovenskoј književnosti, omogućilo je Meriđiju da veću pažnju posveti književnim pravcima, već uspostavljenim književnim makrosistemima i da u okviru njih uočava sličnosti i razlike u razvojnim linijama srpske i hrvatske književnosti. Tako se stiče utisak celovito-

¹¹¹ *Isto*, 255-264.

¹¹² *Isto*, 292-298.

sti literarnog podneblja u prošlom stoleću i uočava snažna interakcija koja je postojala između ovih dveju književnosti sve do devedesetih godina prošlog veka. Posebnu vrednost ove istorije predstavlja činjenica da se paralelno bavi i književnim razvojem kod Slovenaca i Makedonaca, te se tako upotpunjuje slika o južnoslovenskom književnom prostoru.

Poslednju u nizu istorija srpske (i hrvatske) književnosti na italijanskom jeziku dobijamo iz pera poznatog rimskog slaviste Santea Gračotija, dugogodišnjeg profesora slovenske filologije na Univerzitetu „La Sapienza“ u Rimu. U okviru skupne *Istorije južnoevropskih književnosti*, štampane u Milanu 1970. godine, pored slovenačke, rumunske, makedonske, bugarske, novogrčke i albanske, našla se i srpskohrvatska književnost, na dvadesetak stranica od ukupno sto šezdeset koliko broji ova nevelika istorija književnosti.¹¹³ U kraćoj uvodnoj napomeni, Mirče Popesku, rumunolog i jedan od autora ove *Istorije južnoevropskih književnosti* objašnjava razloge za pravljenje ovakve književne istorije. To je najpre činjenica da, iako se strogo uzev ne može govoriti o jednoj balkanskoj književnosti, može se ustanoviti postojanje zajedničke civilizacije jugoistočne Evrope. Pored zajedničkog tračko-ilirskog substrata, Popesku nabraja još niz činilaca koji su uticali na stvaranje ovog duhovnog i kulturnog zajedništva. To su romansko nasleđe, uticaj Vizantije, pravoslavlje, dug period otomanske vlasti, prodiranje zapadnog uticaja s početka XIX veka, zapadnjačka koncepcija nacije, slobode i nezavisnosti. Zajedničko je i ono što je svim ovim kulturama nedostajalo: slabo prisustvo humanizma i renesanse, odsustvo reformacije i protivreformacije. Tek su sa neoklasicizmom, a pogotovo sa romantizmom, stvoreni uslovi za zajednički, zapadni politički i književni uticaj. Prema Popeskuu, ukupno viđenje ovih književnosti pokazalo je zajedničku nit i neke jednake konstante u svim literaturama obuhvaćenih ovom knjigom. To su, pre svega, odlučujuće prisustvo folklora, ruralna osnova velikog dela umetničke književnosti, jaka religiozna obojenost, patriotski elementi u romantičarskoj književnosti. Nacionalni i narodni koreni ovih književnosti neće oslabiti ni u potonjim, modernim vremenima. Ovi zajednički fenomeni ne umanjuju, međutim, osobenosti i originalnost svake od ovih književnosti.¹¹⁴

Sante Gračoti svoj pregled srpskohrvatske književnosti organizuje hronološki, prema epohama: srednji vek, dalmatinsko-dubrovački humanizam i renesansa, hrvatska književnost XVII i XVIII veka, hrvatska književnost XIX veka, srpska književnost u XIX veku, spskohrvatska književnost u XX veku. U kraćoj uvodnoj belešci, on objašnjava zajedničko ime za srpsku i hrvatsku književnost, koje se može opravdati, prema njegovom mišljenju, činjenicom da su u svojoj isto-

¹¹³ Sante Graciotti, *Storia delle letterature dei popoli della Jugoslavia* u knjizi *Storia delle letterature del sud-est europeo*, Milano 1979, 8 – 28) u ediciji *Letteratura universale*, a cura di Luigi Santucci, vol. 33).

¹¹⁴ *Storia delle letterature del sud-est europeo*, 4-5.

riji oba ova naroda imali u suštini **zajednički jezik** („una lingua so-
sanzialmente comune“), „zajedničko etničko poreklo“, „zajedničku
političku i kulturnu sudbinu u XIX i XX veku“. ¹¹⁵ Posle zajedničkog
dolaska na balkanske zemlje, ova „dva bratska naroda u istorijskom
ходу našla su se podeljena najpre administrativnim granicama kasno-
rimskog carstva, a potom i poznatom šizmom u hrišćanskoj crkvi“. Gračoti smatra da su od početka XIII veka do kraja XVIII veka grani-
ce između Srba i Hvata u pogledu kulturnog prožimanja potpuno ne-
propusne i tek sa približavanjem Srbije Zapadu pri kraju XVIII veka,
a pogotovo sa stvaranjem jugoslovenske države posle Prvog svetskog
rata, stekli su se uslovi za „progresivnu konvergenciju u jeziku, kulturi,
političkom životu, što dopušta da se danas može govoriti o jedinstve-
noj **srpskohrvatskoj književnosti**“. ¹¹⁶ Međutim, „poštujući istoriju“,
pre no što se progovori o zajedničkoj književnosti, moraju se ocrtati
odvojeno razvojne linije obeju književnosti.

U prvom odeljku pod naslovom *Srednji vek*, Gračoti razmatra razvoj srpske i hrvatske književnosti ukazujući na njihove zajedničke korene u jeziku i književnosti koje su stvorila solunska braća, Ćirilo i Metodije u IX veku, a potom i na različitosti uslovljene istorijskim i političkim činiocima: tako, dok je književni jezik u Srba do kraja XVIII veka ostao vezan za crkvenoslovenski, ćirilometodijevske provenijencije, Hrvati vrlo brzo prihvataju narodni jezik za književni, vezujući upotrebu crkvenoslovenskog za glagoljicu u spisima najčešće liturgijskim, prevashodno u uzanom pojasu severnog jadranskog priobalja i dalmatinskih otoka. Tako, smatra Gračoti, nastaje lingvistička podela u kojoj staroslovenski kod Srba ima funkciju latinskog kod Hrvata. ¹¹⁷

U doba srpske feudalne države pod Nemanjićima, u autonomnom kulturnom prostoru, pogotovo od XIII veka do turske okupacije, razvila se bogata literarna aktivnost: pored prevodne književnosti najčešće vizantijskih tekstova, cveta i originalna književna delatnost, hagiografije i biografije. Gračoti nabraja najvažnije pisce i njihova dela iz ovog perioda, od sv. Save do despota Stefana Lazarevića, čije književno delo ne pominje. Posle bitke kod Varne 1444. godine gasi se pod turskim jarmom svaki kulturni, pa i književni život u Srba. Ali, smatra Gračoti, ova se književnost na neki način nastavlja u Rusiji, u prvoj polovini XV veka, u delima srpskih i bugarskih izbeglica utičući, poput plodotvornog kalema, na potonji razvoj ruske književnosti, što je pojava zabeležena kao „drugi južno-slovenski uticaj“. ¹¹⁸ Srednjovekovna hrvatska književnost na crkvenoslovenskom, pisana glagoljicom, znatno je siromašnija, ocenjuje Gračoti. U njoj preovlađuju liturgijski tekstovi, a ima nešto pravnih, religioznih i narativnih tekstova. Tek kasnije, razvije se književnost na narodnom jeziku.

¹¹⁵ S.Graciotti, *nav. delo*, 8.

¹¹⁶ *Isto*, 8.

¹¹⁷ *Isto*, 9.

¹¹⁸ *Isto*, 10.

Pod naslovom *Humanizam i renesansa dalmatinsko-dubrovački*, Gračoti razmatra književnu delatnost u Dalmaciji i Dubrovniku do kraja XVI veka. Ističući da se ona razvila na jadranskom priobalju, dok istovremeno ostali deo Balkana grca pod turskim jarmom, on ukazuje na njene korene i veze sa latinskom i italijanskom književnošću. Razvija se, takođe, književnost na **narodnom jeziku („in volgare“)**, koji on potom precizira kao „**hrvatski**“, ali istovremeno i na italijanskom i latinskom, ponajviše i paralelno u dalmatinskim gradovima, Splitu, Dubrovniku, Hvaru. Gračoti dobro poznaje renesansnu književnost staroga Dubrovnika i daje joj nesrazmerno veliki prostor u svom pregledu *Srpsko-hrvatske književnosti*. Njegov zaključak izrečen povodom Držića mogao bi važiti i za sve ostalo, iako takav sud nigde nema oštrinu Kronijinog: „italijanska humanistička pouka ponovo se ostvaruje u folklornom realizmu situacija, tipova, jezika“.¹¹⁹

Neuobičajeno u dotadašnjoj književnoistoriografskoj praksi, Gračoti odvaja u posebni odeljak, naslovljen *Hrvatska književnost XVII i XVIII veka*, baroknu književnost staroga Dubrovnika, razmatrajući je u okviru jedinstvene slavonsko-dubrovačko-bosanske književne zone. Ističe ulogu katoličke obnove za kulturno objedinjavanje „hrvatskih zemalja, od Dalmacije do Bosne i kajkavske Hrvatske i Slavonije“, dajući bliže objašnjenje da se u ovim /hrvatskim / krajevima **srpsko-hrvatskog idioma** govore „tri dijalekta: štokavski na jugu, kajkavski na severu i čakavski na delu jadranske obale i ostrva“. Posebno je zanimljiva njegova ocena delovanja moćne „Kongregacije za širenje vere“ („Congregazione di Propaganda fide“) i njenih „Ilirskih kolegija“ („Coleggi illirici“), gde su se obučavali misionari za delovanje na Balkanu. U tu svrhu prevodila su se najvažnija dela katoličke filozofske misli, „podsticalo se proučavanje **hrvatskog jezika** i sastavljanje gramatika i rečnika, kao neophodnih pomagala za nameravano propagandno delovanje. Tako je nastao i razrešio se, u tom vremenu, problem **hrvatskog književnog jezika**, ili čak na celom slovenskom Balkanu. Crkvenoslovenski je zatočen u liturgijske knjige, za zone romano-slovenske liturgije, dok se za sve ostale zone usvojio kao zajednički narodni jezik **štokavski bosanski**“. Za prvu **hrvatsku** gramatiku uzima on onu Bartolomeja Kašića, potom sledi Mikaljina, uprkos činjenici da su sami autori koristili termin **ilirski** a ne **hrvatski**. Možda ne bi trebalo da iznenadi i njegovo isticanje književnog rada bosanskih franjevacu u „afirmaciji **štokavskog bosanskog kao književnog jezika Hrvata**“. Ukupnu sliku upotpunjavaju „Hrvati sa severa“, književni poslanici koji pišu **kajkavskim dijalektom**. Na crti svoje teze o **jedinstvenom hrvatskom jezičkom i književnom prostoru**, a u suprotnosti sa sopstvenom periodizacijom, Gračoti ocenjuje da barokna književnost u Dubrovniku nema „prividno nikakav prekid sa prethodnom književnom tradicijom“. Kao bitnu osobinu književnosti XVII veka ističe ideju „slovinstva“, to jest, panslavizma od Orbina i Gundulića do Križanića, i ideju ujedinjenja slovenskih hrišćana protiv islama.

¹¹⁹ *Isto*, 12.

Smatra da u XVIII veku opada dubrovačka književna delatnost, a cve-
ta ona u Slavoniji.¹²⁰

Književnost XIX veka kod Srba i Hrvata razmatrana je u posebnim odeljcima. Konstatujući na samome početku da u Srba „muze čute“ od XV do XVIII veka, sa izuzetkom jedine iskre književnog stvaralaštva koja se izvila u manastiru Rači, s početka XVIII veka, Gračoti ukazuje da se preporod srpske kulture u XVIII veku odvija van srpskih zemalja i da u kontaktu sa razvijenom srednjoevropskom kulturom u toj „emigrantskoj Srbiji“ niču klice nove književnosti. Piše se, veli on, najpre na „slavenosrpskom (crkvenoslovenski srbiziran)“ a potom na slavenoruskom „u traganju za idealnom pozicijom između tradicije i evropskog zapada“(!) Beleže se i prvi naponi da se piše na **narodnom jeziku** (G. S. Venclović). Međutim, prvi Srbin evropskog formata za Gračotija je Dositej Obradović koji je uputio Srbiju istovremeno ka otkrivanju sopstvene individualnosti, s jedne strane, i duhovnog i idejnog podneblja Evrope, s druge. Iz svog kontakta sa **hrvatskom Dalmacijom**, smatra Gračoti, Dositej je ohrabren za upotrebu **narodnog jezika**: „to je prva intuicija etničko lingvističke zajednice srpsko-hrvatske, bez koje se ne bi moglo zamisliti delo Vuka Karadžića“(!)¹²¹ Vuk, „otac nove srpske kulture“, pod uticajem Kopitarevim, realizovao je dva kapitalna poduhvata: „kodifikaciju srpskog narodnog jezika (koju je on zasnovao na štokavskom govoru Hercegovine), susrećući se tako sa rešenjem problema književnog jezika Hrvata, na osnovu dalmatinsko-bosanske tradicije“(!) i sakupljanje **srpsko-hrvatske** narodne književnosti, to jest lirskih i epskih narodnih pesama. Tako je nastala *Pismenica serbskoga jezika* (1814) i *Srpski rječnik* (1818), kao i „objavljivanje narodnih pesama od 1814 do 1865“.¹²² Za Steriju i Branka Radičevića, Gračoti veli da su po umetničkom dometu „dostojanstveno skromni“, za Njegoša da je „gigant“, „neprevaziđeni pesnik ponikao na čudesan način iz siromaštva svoje zemlje“, Zmajeva lirika je „hajneovska“, Jakšićeva „bajronovska“, Kostićeva „šekspirijanska“. Posebno ističe dva srpska pisca iz Crne Gore i Dalmacije, S. M. Ljubišu i Matavulja i njihove veze sa italijanskom književnošću.¹²³

U završnom odeljku svoga pregleda razvoja književnosti u Srba i Hrvata, pod naslovom *Srpsko-hrvatska književnost u XX veku*, Gračoti ustvrđuje da je ovome veku došlo do zbližavanja srpske i hrvatske književnosti i da se može govoriti o zajedničkom procesu obnove koje se kod obeju manifestuje otporom prema romantičarskom provincijalizmu, priklanjanju kosmopolitizmu i zagovaranju slobode i autonomije umetničkog stvaralaštva.¹²⁴ Posle balkanskih ratova i Prvog svetskog rata, u „**srpsko-hrvatskoj književnosti**“ jačaju patriotska i

¹²⁰ *Isto*, 4.

¹²¹ *Isto*, 19.

¹²² *Isto*, 19.

¹²³ *Isto*, 21-23.

¹²⁴ *Isto*, 24.

socijalna tematika, a u prostor razređenog parnasizma nadire talas novih estetskih pravaca, poput impresionizma, ekspresionizma, futurizma, nadrealizma, itd. Ističe da je nadrealizam i Beogradu imao svoje snažno i značajno uporište, a dva pesnika u tome vremenu stavlja u prvi plan: Krležu i Daviča, posvećujući im srazmerno najveći prostor u ovome odeljku. Andrića, „nobelovca“, „katoličkog bosanca“ ističe kao paradigmu za novog „**jugoslovenskog pisca**“. Za njegovo prozno delo u celini veli da nema velikih tema, niti velikih ličnosti oko kojih se odvija radnja: istinski protagonisti su Bosna „krcata bojama i strastima“ i istorija koja se poigrava ljudskim životima i sudbinama.¹²⁵

Za književnost koja se razvila posle Drugog svetskog rata, Gračoti veli da je još uvek suviše rano da se da neki konačni sud. Na prvi pogled, ipak, za tu posleratnu književnost moglo bi se reći da je prevashodno prozna, smatra on. I da u toj „sociološkoj prozi“ dominiraju Hrvati (N. Simić, I. Dončević, V. Kaleb, M. Božić), dok su Srbi (B. Čopić, D. Čosić, A. Isaković, M. Lalić) više okrenuti ratnoj tematici i socijalnoj revoluciji. Posleratna poezija, pak, evoluirala u pravcu intimističke tematike (B. Radičević, S. Marković, M. Pavlović, S. Raičković, J. Kaštelan, V. Perun).¹²⁶

Gračotijevo viđenje književno stvaralaštva u Srba i Hrvata, iako sumarnog karaktera, trebalo je da bude najkorektnije i najkribičnije, budući da se temelji na obimnoj naučnoj literaturi ne samo na italijanskom već i na srpskohrvatskom jeziku, koji on odlično poznaje. Istina je da je on neke greške koje su se uporno ponavljale kod njegovih prethodnika otklonio, da je neke estetske sudove promenio, neke pojave izoštrio. Negde je, međutim, napravio teško razumljive propuste. Tako, na primer, pažnju zavređuje njegovo izdavanje po umetničkoj vrednosti i stavljanje u istu ravan, Krleže i Daviča. Preoštra ocena Sterije i ironičan odnos prema srpskim romantičarima. Izostavljanje Vaska Pope, a pominjanje sasvim prosečnih srpskih pesnika (S. Marković). Krajnje uprošćavanje Andrićevog književnog postupka i suštinsko nerazumevanje njegove književne paradigme, Bosne, kao stećišta univerzalnog zla i ljudske nesreće. Gračoti, može se zaključiti, bolje poznaje starije periode srpske, a pogotovo hrvatske književnosti i njima daje srazmerno veći prostor no što bi im pripada.

Najveći propusti smatramo kriju se u njegovoj metodologiji koju je primenio o svom uopštenom pregledu književnosti u Srba i Hrvata i nekim unapred postavljenim tezama koje je trebalo po svaku cenu odbraniti. Na prvom mestu to je izostavljanje srpske narodne književnosti i njene recepcije u svetu, što je, nema sumnje, najznačajnija pojava u srpskom književnom i kulturnom prostoru u XIX veku. Možda je to učinjeno zato što pojava ove književnosti „na **srpskohrvatskom jeziku**“, kako sam veli (Vukove zbirke i ako su jasno nominovane kao srpske od strane samog autora, on bliže ne određuje, naprotiv, stiće se utisak da se radi o srpskohrvatskim zbirkama), opovrgava nje-

¹²⁵ Isto, 27.

¹²⁶ Isto, 27.

govu tezu o **nepropusnosti** kulturnih granica između Srba i Hrvata do početka XIX veka, dakle u onome periodu kada je nastajala narodna poezija, pogotovo epska. Izdvajanje dubrovačko-dalmatinske književnosti u doba humanizma i renesanse od barokne i protivreformacijske teško se može pravdati i odbraniti, jer su one suštinski povezane. Prekranje do sada utvrđenih književnih granica i stilskih formacija kada je u pitanju književna delatnost (na **srpskohrvatskom jeziku**, kako i sam kaže) na području Dalmacije, Dubrovnika, Bosne, Slavonije imalo je za cilj, čini se, isticanje književne delatnosti bosanskih franjevac, utvrđivanje na ovome području jedinstvenog kulturnog i književnog prostora u delu katoličke (i pokatoličene) slovenske populacije koju on naziva Hrvatima, a jezik kojim pišu **hrvatskim**, to jest, **bosanskom štokavicom**. Gračoti indirektno pripisuje u zaslugu za stvaranje hrvatskog jezika radu „Ilirskih kolegijuma“ i nastojanju crkve i Rima da se na talasu velike katoličke obnove narodu približe neophodne crkvene knjige, što je imalo za posledicu pojavljivanje rečnika pripremljenih za „ilirsku“, čitaj „hrvatsku populaciju“. Da zabuna bude potpuna, Gračoti se istovremeno služio i terminom **narodni jezik**, bilo da govori o Hrvatima, bilo o Srbima, te bi se tako moglo zaključiti da je to jedan isti jezik, to jest, **bosanska štokavica**? Dositejevo nastojanje da se piše na narodnom jeziku on, kako smo mogli videti, pripisuje njegovom ugledanju na jezičku praksu u Dalmaciju, a sledstveno tome za nju vezuje i Vukovu reformu srpskog književnog jezika. Nijednom rečju ne pominje Bečki dogovor iz 1850. o zajedničkom jeziku Srba i Hrvata, a izbor **štokavsko-jekavskog dijalekta** za književni jezik u Hrvata, objašnjava isključivo prirodnim oslanjanjem na „**bosansku štokavicu**“ na kojoj je pisana i dalmatinsko-dubrovačka književnost i narodna poezija. Gračoti svekoliku književnost u Dalmaciji, Dubrovniku i Bosni u periodu od XVI-XIX veka sagledava kao isključivo **hrvatsku** književnost, iako za jezik kojim je ona pisana kaže da je i **srpskohrvatski**. U nauci je dokazano da je jezik stare dubrovačke književnosti **zapadnohercegovački štokavski dijalekt** kojim govori većina Srba, što se za ikavsku književnost u Dalmaciji ne može reći. Otuda je pogrešno (sem za jedan kraći period) stavlјati znak jednakosti u pogledu jezika kojim su pisana književna dela dalmatinskih i dubrovačkih pisaca. Metodološku nedoslednost ispoljava Gračoti i činjenicom da, razmatrajući književnu situaciju u Srba i Hrvata, potpuno prenebregava masovne seobe srpskog, pravoslavnog življa posle turskih osvajanja, najpre iz Despotovine a potom i iz bosanskih, hrecegovačkih i crnogorskih zemalja, put jadranskog primorja i Italije, o čemu postoji ne mala istorijska dokumentacija i naučna literatura. Ovo srpsko, pravoslavno stanovništvo vrlo je brzo i lako u tim vremenima prelazilo u katoličanstvo (važno je bilo ostati hrišćanin i spasiti se nevere), što ne znači da su time postajali etnički Hrvati, niti pak da se njihovo učešće u zajedničkoj književnoj baštini staroga Dubrovnika, Dalmacije i Bosne može negirati, ili podvesti pod hrvatsko. Uostalom, teško je održiva sa naučnog stanovišta svaka nacionalna nominacija književnosti u vremenima kada nacije, niti pak nacionalne države u

pravom smislu te reči nisu ni postojale, a one što su im nalikovale, na teritorijama oblasnih gospodara ili vazalskih kraljeva, stvarale su se i gasile u istorijskoj vetrometini koja je zahvatila Balkan i besnela nad njim stolicima. Ukoliko Gračoti srpskom narodu ne priznaje učestvovanje u književnom životu van njegove države, na području koje je tada pripadala Dubrovačkoj republici ili Mlecima, zašto prema istom kriterijumu ne osporava kulturno i književno nasleđe onih Srba koje su migracije ponele na sever, put Vojvodine, takođe u tuđa carstva, austrijsko i mađarsko. Književni jezik Srba u Vojvodini XVIII veka manje je nalikovao na onaj kojim je govorio srpski narod, negoli književni jezik kojim su pisali Gundulić i Palmotić. Veliki problem otvorio bi se pred Gračotijem da je pokušao da odgovori na pitanje kako su narodne pesme koje su i u starom Dubrovniku pevane, a potom i sakupljane i **srpske**, ako su ispevane na **hrvatskom** jeziku. Možda zato za narodnu književnost i nije bilo mesta u njegovoj istoriji. Da Gračoti i sam nije znao kako da se izvuče iz ovog složenog lingvističkog problema, pokazuje i njegov terminološki galimatijas na koji smo ukazali pažnju u samom tekstu izdvajajući bojom odrednice koje je sam davao za jezik, **srpskohrvatski**, zajednički kako veli i sam, za Srbe i Hrvate. Ne možemo a da se ne zapitamo zašto se ovaj vrsni slavista, ako već tvrdi da je književni jezik u Srba i Hrvata isti, nije držao i jedne dosledne lingvističke terminologije, pogotovo u jednom književnoistorijskom pregledu čiji je karakter više sintetičan, enciklopedijski, no naučni i analitičan. Za ovakvu nedoslednost mogu se naći naći samo razlozi koji ne pripadaju domenu književne i jezičke nauke.

Iz iznesenog pregleda srpske književnosti u italijanskoj književnoj historiografiji, mogli bi se izvući neki zaključci opštijeg karaktera i uobličiti jedan sintetičan sud. Prva istorija (uslovno rečeno) srpske književnosti pojavila se polovinom XIX veka, a poslednja sedamdesetih godina XX veka. Srpska književnost razmatrana je uvek zajedno sa hrvatskom, a terminološki je pokrivena odrednicama srpska, srpskohrvatska, jugoslovenska. Uporedo sa tim je tekla i različita nominacija jezika kojim je pisana: staroslovenski, crkvenoslovenski, narodni, ilirski, slavenosrpski, srpski, srpskohrvatski. Njene različite periodizacije uslovljene su činjenicom da su nastajale u periodu od bezmalo sto godina, ali se uočava, kod novijih istorija uglavnom da se, takozvani, stariji period završava Dositejem, a noviji počinje Vukom. Narodna književnost najčešće je razmatrana kao posebna celina (u istorijama XX veka) i, sa retkim izuzecima, dobila je visoko i važno mesto u istoriji srpske književnosti. Zajedno sa dubrovačko-dalmatinskom književnošću, najčešće je svrstavana kao zajedničko nasleđe dvaju naroda, iako ima mišljenja da je prva isključivo srpska, a druga samo hrvatska. Srpska srednjovekovna književnost, a pogotovo ona koja je prethodila Dositeju, uglavnom je negativno ocenjivana. Izuzetak čine *Dušanov zakonik* (uvek istican) i (ređe) biografska književnost. Dositej i Vuk ocenjivani su bez razlike kao najznačajniji za srpsku književnost, a Njegošu i Andriću odati je priznanje da svojim delom prevazilaze nacionalne okvire. Bezmalom svi autori (izuzev Maveru) veliku pažnju

posvećuju istorijskim prilikama koji su uslovljavali ili mogli da utiču na razvoj srpske književnosti Karakteristično je da autori, najčešće profesori slavistike na italijanskim univerzitetima, mnogo temeljnije poznaju stariju srpsku književnost i narodnu, a slabije ili gotovo nikako, književnost druge polovine prošlog veka. Italijanske istorije srpske književnosti pokazuju da su se njihovi autori u najvećem broju slučajeva služili starijim, već postojećim istorijama na italijanskom i na srpskom jeziku i da nisu težili, sa izuzetkom Čampolija, a naročito Kronije, jednom originalnijem i produbljenijem pristupu ovoj materiji, već su se zadovoljavali kompilacijama. Maver u tom pogledu predstavlja izuzetak jer daje samosvojnije i originalnije viđenje srpske književne istorije, iako se i on zadovoljava samo njenim sumarnim pregledom. Meriđi i Gračoti svojim istorijama daju bezmalo enciklopedijski sažet prikaz srpske književnosti u okviru šire panorame jugoslovenskih, to jest, južnoslovenskih književnosti.

Izneseni pregled pruža nam, takođe, mogućnost da izvedemo sinusoidu o stavovima prema književnim i jezičkim pojavama u prostoru nekada jugoslovenskih zemalja. U grubim crtama, moglo bi se reći, da je italijanska književna istoriografija, koja je obraćala pažnju na te prostore, pratila političke stavove italijanske države. Ti su stavovi trajno imali refleksu u italijanskoj štampi, koja je u Italiji bila veoma razučena. Macinizam, na primer, koji je prodro duboko u svest obrazovanih Italijana, znatno je doprineo da se ideja o jedinstvu južnih Slovena, pa tako i Srba i Hrvata, proširi i na pristup onih kulturnih poslanika koji su se bavili nama, što je naročito primetno kod Kantua i Čampolija. Ne treba gubiti iz vida da su Italija, i ona država koja joj je prethodila, kraljevina Sardinije, vodile stalni ideološki i ne samo ideološki, rat protiv Austrije i Austrougarske. Jugoslovenska država kao i Kraljevina Srbija mogle su da budu saveznici ideji italijanskog ujedinjenja. Posebno zapliće, iz te perspektive, pristup ovim problemima u prostoru Dalmacije, a naročito u poslednjim decenijama XIX veka, kada ovde pušta jako korenje ideja italijanskog iredentizma: pronalaženje mogućnosti da Italija dobije i Dalmaciju koja je bila sastavni deo Mletačke republike, izuzev Dubrovnika, gotovo četiri stoleća. Vidljiva je u italijanskoj političkoj akciji naklonost prema Srbiji i Srbima, Srbiji kao maloj kneževini, a potom kraljevini (Kantu, Čampoli). Na istoj crti je odanost pojedinih autora prema Crnoj Gori, „cvetu srpstva“ i domovini „kraljice Elene“. Taj političko-kulturološki stav traje sve do 1915. kada je Gabriele d'Annunzio spevao i objavio *Odu srpskoj naciji (Ode alla Nazione serba)*. Ta godina postaje prelomna, jer se pri njenom kraju ratni ciljevi Srbije bitno menjaju „Niškom deklaracijom“, kojom se predviđa da će se Srbija boriti za oslobođanje i drugih naroda na zapadu, Hrvata i Slovenaca, to jest, za stvaranje Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca a u tom slučaju Italija je gubila mogućnost da stekne Dalmaciju.

U periodu posle Drugog svetskog rata, proučavanje srpske (hrvatske) književnosti postaje univerzitetska disciplina i nema više propagandno, kulturološko-politički karakter koji joj je bio svojstven tokom

XIX veka. Tekstovi iz tog perioda, uglavnom, lišeni su ličnog obeležja i ne uklapaju se u širu kulturnopolitičku panoramu, iako se može uočiti sklonost i spremnost (Gračoti) da se uvede verski (katolički) kriterijum kada je u pitanju atribucija i nominovanje književnosti (i jezika) na prostoru Dalmacije, Dubrovnika i Bosne, što znači lišavanje Srba jednog dela njihovog književnog nasleđa. Arturo Kronija, Italijan iz Zadra, koji je imao najveće poznavanje srpske i hrvatske književnosti, natopio se, na primer, u mladosti idejom antijugoslovenstva, a pogotovo antihrvatstva. U Zadru, koji je posle 1918. godine zajedno sa još nekoliko otoka, pripao Italiji, stanovništvo je najvećim delom bilo italijansko, a sam Zadar je i pre toga, u XIX veku, bio centar italijanstva. U tom malom gradu koji je imao veoma živ kulturni život, sa nekoliko značajnih izdavačkih kuća, izvrsnom bibliotekom i prebogatom arhivom, živelo je mnogo obrazovanih ljudi, sa vrlo jakim italijanskim patriotizmom. Svi su oni bili mišljenja koja su vrlo slična Kronijinim. Takva politička raspoloženja, s druge strane, hranila su i podsticala mišljenja onih koji su hteli da dokazuju vekovno hrvatstvo Dalmacije (i Dubrovnika) i koji su na taj način obezvređivali veliku kulturnu i civilizacijsku misiju Mletačke republike na ovim prostorima. Jedna isključivost podsticala je drugu. Bilo je, međutim, primera (Lucijanović) nacionalnog i patriotskog viđenja književnih prilika u Srba i Hrvata, pogotovo u Dalmaciji, koje nije isključivalo nijednu komponentu, ni italijansku, ni srpsku, ni hrvatsku, značajnih za stvaranje specifičnog književnog podneblja u kojem je trojezičnost bitna karakteristika, kao i simbioza italijanskog i slovenskog elementa. Kronija se nije mogao osloboditi osećanja koja su mu se u duši naselila u mladosti, te je svoju mrzovolju prosuo ne samo po književnosti renesanse i baroka Dalmacije i Dubrovnika, već i po onoj „jugoslovenskoj“. Italijanskoj književnoj istoriografiji predstoji ozbiljan i teško savladiv zadatak da popuni prazninu nastalu posle Kronijine sintetične i sveobuhvatne istorije srpske (hrvatske) književnosti, pogotovo za period posle 1990. godine, kada se u novonastalim državama negdašnje Jugoslavije od zajedničkog srpskohrvatskog jezika stvaraju novi (lingvistički isti) politički jezici, a istovremeno otpočinje i proces preoblikovanja književnoistorijskog nasleđa. Što se tiče položaja srpske književnosti i jezika u italijanskim slavističkim krugovima, ona je za poslednjih petnaestak godina bila talac političkog i kulturnog embarga koji je pogodio srpski narod u celini i biće potreban veliki napor da se ona objektivno predstavi i oceni.

La letteratura serba nella storiografia letteraria italiana

R i a s s u n t o

Una prima storia della letteratura serba, quella di Cesare Cantù, si è avuta verso la metà dell'Ottocento e l'ultima negli anni settanta del Novecento, quella di Sante Graciotti. Tra le due emerse quella di Domenico Ciampoli, e poi seguirono i testi di Melchiorre Lucianovich, Bartolomeo Mitrovich, Luigi Missoni, Attilio Missoni, Arturo Cronia, Giovanni Maver e Bruno Meriggi. La letteratura serba veniva esaminata assieme o parallelamente con quella croata. La sua lingua veniva denominata: veteroslavo, lingua popolare, illirica, slavoserba, serba, serbocroata. La delimitazione delle epoche storiche dipendeva dal fatto che le trattazioni furono eseguite nell'arco di un intero secolo, ma nei testi più recenti il cosiddetto periodo antico si concludeva con Dositeo Obradović, e il nuovo si iniziava con Vuk Karadžić. La letteratura popolare veniva esaminata a parte, specialmente nei testi del Novecento, e nella storia della letteratura serba le si attribuiva altissimo valore. Con la letteratura raguseo-dalmata anche la letteratura popolare veniva considerata come appartenente ad ambedue i popoli, benché si verificano pareri che quella popolare dovrebbe considerarsi come serba, e la raguseo-dalmata come croata. Quasi tutti gli autori (ad esclusione di Giovanni Maver) dedicano particolare attenzione alle condizioni storico-politiche che avevano influito sullo sviluppo della letteratura serba. Si può rilevare che gli autori, quasi tutti professori di slavistica nelle università italiane, conoscono molto meglio la letteratura serba antica e quella popolare, la moderna, quella del primo Novecento, è conosciuta quasi di sfuggita. Le storie della letteratura serba che abbiamo esaminato mostrano che i loro autori hanno desunto cognizioni da testi storiografici già esistenti, scritti in italiano o in serbo, però Ciampoli e Cronia dimostrano di conoscere i testi letterari che sono materia della loro esegesi critica.

Lo sguardo gettato sui testi esaminati ci dà la possibilità di tracciare una linea sinusoidale dei pareri sui fenomeni letterari e linguistici nei territori della ex Jugoslavia. Si potrebbe dire, grosso modo, che la storiografia letteraria italiana che aveva rivolto l'attenzione su questi fenomeni seguiva da lontano gli atteggiamenti politici dello Stato italiano, che si riflettevano nella stampa e nei periodici. Il mazzinianesimo, tanto radicato nella coscienza politica del medio italiano, quello istruito, aveva molto contribuito a far sì che l'idea dell'unificazione degli Slavi meridionali, e dei Serbi e dei Croati, si allargasse anche tra quelli che studiavano le letterature relative. Il fatto è evidente particolarmente nei testi di Cesare Cantù e di Domenico Ciampoli. Questa presa di posizione segna una battuta d'arresto negli ultimi decenni dell'Ottocento, quando comincia a prevalere l'idea dell'irredentismo.

Nel periodo dopo la seconda guerra mondiale lo studio della letteratura serba (e quella croata) diventa una disciplina universitaria e non ha più quell'indirizzo politico e culturale che aveva nell'Ottocento. I testi di questo periodo fuoriescono dal primo clima ideologico. S'intravede però un'inclinazione (Graciotti) verso l'introduzione di un criterio cattolico-religioso quando si tratta della denominazione della lingua nei territori della Dalmazia, Ragusa e Bosnia. Arturo Cronia, il miglior conoscitore della letteratura serba e quella croata, aveva però un forte impulso antijugoslavo e anticroato.

Alla storiografia italiana in questa sede rimane il compito di far rivivere l'acribia di tipo croniano, e la capacità di sintesi dello studioso zarattino-padovano, specialmente quando si tratta delle letterature nei nuovi stati nati dall'ex-Jugoslavia, in un'epoca quando anche la lingua viene frammentata secondo criteri politici.